

ՓԱՅՆԱԿ ԱՆԹԱՔՅԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՎԵԼՑՈՒ ՆԵՐԲՈՂԸ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՅՈՑ
ԳՐԵՐԻ ԳՅՈՒՏԻՆ

Մեծ տարոնացու՝ Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից իրագործված հայոց գրերի գյուտի բախտորոշ նշանակությունը մեր ժողովուրդը գիտակցել է շուրջ 1600 տարի շարունակ: Ուստի, հասկանալի է, թե ինչու հայ ժողովրդի գրչի ու զրպրության մշակներից շատերը, սկսած Կորյունից մինչև Սիամանթո և մեր օրերի բանաստեղծներն ու պատմաբանները, ասել են իրենց սրտի ու մտքի երախտագիտական խոսքը Մեսրոպ Մաշտոցի մեծ գործի մասին:

Հայ զարության այդ մշակներից մեկն է նաև XIII դարի բազմարդյուն գիտնական, մանկավարժ ու մատենագիր Վարդան Արևելցին, որն իր ստեղծագործություններում քանիցս անդրադարձել է հայոց գրերի գյուտին, այն էլ բավականաչափ ինքնուրույն և հանգամանալից: Իր «Տիեզերական պատմութեան»¹ և Հեթում թագավորի պատվերով գրած «Ժղլանք»-ի² էջերում ուշադրավ մի շարք կետեր կան, որոնք որոշակի արժեք են ներկայացնում մեր գրերի գյուտի պատմության համար: Ըստ մի շարք վկայությունների³, նա է հեղինակել նաև մեր թարգմանիչներին նվիրված «Որք զարդարեցին» շարականը, որը նույնպես առնչվում է գրերի գյուտին: Իր «Աշխարհացոյց»-ի⁴ մեջ ևս մի փոքր ակնարկ կա գյուտի մասին:

Ինչպես տեսնում ենք, Վ. Արևելցու ցայսօր մեզ հասած հարուստ մատենագրության մեջ հայոց գրերի գյուտը արծարծվել է մեկից ավելի անգամներ, և այն միշտ էլ եղել է հեղինակի սրտին մոտիկ՝ իբրև մշակութային, քաղաքական ու հայրենասիրական մեծ իրագործություն: Այս տեսակետից առանձնապես ընդգծելի և պատշաճ գնահատության արժանի է նրա մի ներբողը՝ նվիրված Սահակ Պարթևին, Մեսրոպ Մաշտոցին, գրերի գյուտին և թարգմանիչների գործունեությանը: Ծիշտ է, այն տպագրվել է դեռևս 1853 թ. Վենետիկում լույս տեսած Սոփերքի Բ հատորի մեջ⁵, սակայն հրատարակիչներին հայտնի չի եղել նրա գրության ժամանակն ու հեղինակի ով լինելը: Այս շատ կարևոր հարցին, բարեբախտաբար, հնարավոր է լինում պատասխանել միայն հիմա, Մաշտոցի անվան Մատենադարանում պահվող մի ձեռագրի ընձեռած տվյալներով: Չեռագիրը կրում է 8775 համարը: Այն ընդօրինակվել է 1415 թվա-

1 Վ. Արևելցի, Պատմութիւն տիեզերական, Մոսկվա, 1861, էջ 70—74:

2 Տե՛ս Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրեր № 750, թ. 115բ, № 1242, թ. 195բ և այլն:

3 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, հատոր Ա, Երևան, 1959, էջ LXVI, LXVII, LXIX, LXXI, LXXIII:

4 Վ. Արևելցի, Աշխարհացոյց, Փարիզ, 1960, էջ 22, 47:

5 Սոփերք, հատոր Բ, Վենետիկ, 1853, էջ 6:

կանին, Երուսաղեմում, Գրիգոր վարդապետի ձեռքով և հանդիսանում է ճառերի ժողովածու: «Յաճախապատում» ճառերից, Ներս. Շնորհալու «Թուղթ բնդհանրականից» և Հակոբ կաթողիկոսի մի կոնդակից բացի, սույն ձեռագրի մեջ զետեղված են նաև Վ. Արևելցու 5 ներբողները⁶:

Ստորև տալիս ենք այդ ներբողների խորագրերն ու սկզբնատողերը:

Ա.—Նախադրուքին ճառիս վասն սրբոյն Գրիգորի մեր Լուսաւորչի, ասացեալ սրբոյ վարդապետին Վարդանայ ի խնդրոյ տեառն Համագասպայ Հաղբաւեցոյ:

Ճառ ներբողենի պատմագրաբար յարմարեալ խորհրդական իմաստիւք հոշակաւոր և մեծիմաստ վարդապետին Վարդանայ՝ յերիցս երանեալ Պարբևն Գրիգորիոս լուսաւորիչ հայոց ազգիս:

Աւրհնեալ տէր աստուած հարցն մերոց և արհնեալ է անուն սուրբ փառաց նորա ի տաճարի իւրում և ի վերայ հաստատութեան աթոռոյ իւրոյ⁶:

Բ.—Նորին Վարդանայ հոգելի և բանիքուն վարդապետի, ասացեալ բան գովեստի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի:

Եւ արդ սկրսանիմք այժմ մեծապէս սիրով ըստ յուսոյն յորդորման մտաց աշօք նայել ի դիտաւորութիւն ճառիս, թերեւս ոչ գտանիցիմք ամաշեցեալք⁷:

Գ.—Նորին Վարդանայ բանիքուն և շնորհալի վարդապետի ասացեալ դրւաւ գովեստի պատմագրաբար յորդիս և ի բոռունս մեր Լուսաւորչին:

Բաղձանք սրտի իմոյ բորբոքի և անարժանութիւնս իմ նըհանջեալ կասեցուցանէ ի յօժարութենէս⁸:

Դ.—Նորին Վարդանայ վարդապետի ասացեալ բան գովեստի պատմագրաբար վասն սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ և այլոց բարգմանչացն:

Արդ, ի նըստել սրբոյն Սահակայ Պարթևի յաթոս հայրապետութեան սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի, և զի էր սուրբն Իսահակ որդի Մեծին Ներսէսի՝ որդոյ Աթանազիների, որդոյ սրբոյն Յուսկայ, որդոյն Վրթանայ, որդոյ սրբոյն Գրիգորի⁹:

Ե.—Ի բաղձանաց բարեպաշտ բազաւորին հայոց Հեթ[մ]ոյ և Բիսառսաւէր հօր նորա բարեպաշտ իշխանաց իշխանին պարուն Կոստանդեայ դրւաւ գովեստի պատմագրաբար, ասացեալ մեծին Վարդանայ Արևելցոյ ի սուրբ հայրապետսն մեր ի Վահրամ-Գրիգորիս վկայասէրն և ի յորդիսն Ապիրատայ ի տէր Գրիգորիսն և ի Ներսէսն, ի բոռունսն յետին սրբոյ Գրիգորի Լուսաւորչին:

Կենդանարարն մեր Քրիստոս ի կենսաբեր աւետարանին կենդանի ձայնիւ արձանացոյց խրատս կենսատու, վառելով զլոյս շնորհաց, եթէ զճրագն զոր լուցանեմ ի հողեղինաց յորդոց Ադամայ, վառելով զլոյս շնորհաց իմոց ի բանական հոգիս նոցա, որպէս ի պատրոյզս¹⁰:

Վերք թվարկված ներբողներից առաջինը (նվիրված Գր. Լուսաւորչին) դեռ շատ վաղուց հայտնի էր բանասիրությանը: Երկրորդը, երրորդը և հինգ-

⁶ Վ. Արևելցու սույն աշխատությունների վերոհիշյալ ձեռագրում գտնվելու մասին մեզ տեղեկություն է հաղորդել բանասիրական գիտությունների թեկնածու ընկ. Ա. Մնացականյանը, որին հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

⁶ Մատենադարանի ձեռ. № 8775, Թ. 221ա—242բ:

⁷ Նույն տեղում, Թ. 243ա—253բ:

⁸ Նույն տեղում, Թ. 253բ—278բ:

⁹ Նույն տեղում, Թ. 279ա—300բ:

¹⁰ Նույն տեղում, Թ. 301ա—319ա:

երրորդը առաջին անգամ են հայտնաբերվում: Երրորդի՝ Գր. Լուսավորչի թու-
ներին նվիրված ներքողի առկայության մասին ակնարկ ունի Հ. Ոսկյանը:
Նա ուշադրություն է դարձրել Վ. Արևելցու՝ Հովհան Օձնեցուն նվիրված ներ-
քողի հետևյալ խոսքերի վրա. «Յեա խօսելոյն (մեր—Փ. Ա.) ...և ի Լուսաւո-
րիչն և ի սուրբ զաւակս նորա»¹¹: Եվ այս կապակցությամբ իր «Յովհաննէս
Վանական վարդապետ և իւր զպրօցը» մենագրության մեջ գրել է հետևյալը.
«Գարձյալ Օձնեցվո ներքողեն կիմանանք, թե Վարդան երգած է ուրիշ մը «Ներ-
քող ի սուրբ զաւակս նորա (այսինքն Լուսավորչին, Արարատ, 1888, էջ 581),
որ դեռ երևան չէ ելած»¹²:

Սույն երեք ներքողներն էլ ընդգրկում են միևնույն նյութը, շարունակում
են և՛ առաջին ներքողը, և՛ իրար, գովերգելով Գր. Լուսավորչի տոհմը: Այս
նորահայտ ներքողների մեր գնահատությունը վերապահում ենք մեկ այլ
առիթի:

Չորրորդ ներքողը, որը ուսումնասիրվում է սույն հոդվածում և հանձն-
վում հրատարակության, Սոփերքում լույս տեսածի կարևոր տարրերակն է:

Բոլոր ներքողներն էլ միևնույն գրչի արդյունք են: Գրվել են XIII դարի
կեսերին, ժամանակի ամենակարկառուն անձնավորություններից մեկի՝ Վ. Արե-
վելցու կողմից: Մենք այս որոշակի եզրակացությանն ենք եկել ելակետ ունե-
նալով հետևյալ փաստերը.

Ա. Սույն ձեռագրի 66 տարեկան գրչի 1415 թ. գրած հիշատակարանից
պարզվում է, որ դեռևս XV դարի սկզբին և դրանից առաջ էլ վերոհիշյալ ներ-
քողները աներկբայորեն վերագրվել են միևնույն «Բանիրուն» Վարդան վար-
դապետին:

Բ. Բանասիրության մեջ վաղուց արդեն հայտնի է, որ սույն ներքողներից
առաջինը Վ. Արևելցու գրչի արգասիքն է:

Գ. Երրորդը որոշակիորեն Հ. Ոսկյանի ենթադրածն է, հետևաբար՝ Վ. Արե-
վելցու հեղինակությունը:

Դ. Նորահայտ ներքողներից հինգերորդը, որը Հեթում Ա թագավորի պատ-
վերով է գրվել, իր խորագրում Վ. Արևելցու անունն ունի որոշակիորեն: Որ
այս անվան սույն տեղում հիշատակության մեջ որևէ պատահականություն
կամ կեղծիք չկա, այդ մասին կասկածելն ավելորդ է թեկուզ միայն այն պատ-
ճառով, որ Վ. Արևելցին այդ նույն Հեթում թագավորի պատվերով գրել է նաև
այլ աշխատություններ, իսկ մեկ այլ Վարդան անունով մատենագրի հետ վեր-
ջինիս գործակցության մասին որևէ տվյալ չկա: Ուստի կարծում ենք, որ վե-
րոհիշյալ փաստերը բավարար են ասելու, որ հիշատակարանում և խորագրե-
րում հիշատակված Վարդանը Վարդան Արևելցին է, հետևաբար բոլոր վերո-
հիշյալ ներքողների, այդ թվում և սույն հոդվածում ներկայացվող ներքողի
հեղինակը նույն ինքը Վ. Արևելցին է:

Չորրորդ, գրերի գյուտին նվիրված ներքողի նորահայտ ձեռագիր օրինակը
Սոփերքում հրատարակված տարրերակի համեմատությամբ ավելի լրիվ է,
ունի մի շարք հավելյալ հատվածներ, պարբերություններ, առանձին բառեր ու
տարբերակներ, որոնք ամբողջացնում են ներքողը և ավելացնում նրա շա-
հեկանությունը: Նրանց թվում են այնպիսիները, որոնց մեջ նկարագրվում կամ

¹¹ «Արարատ», 1888, էջ 581:

¹² Հ. Ոսկյան, Հովհաննէս Վանական և յուր զպրօցը, Վիեննա, 1922, էջ 72:

մանրամասնվում և ավելի են շեշտվում Հայաստանի և հայ ժողովրդի քաղաքական կյանքի վիճակն ու տրամադրությունները մինչև գրերի գյուտը և նրանից անմիջապես հետո, ցավ է հայտնվում մեր անկախության կորստյան համար, ընդգծում են թարգմանիչների անձնական հատկանիշները, մեծարվում է նրանց պատմական գործունեությունը, ավելի շատ է խոսվում քաղղեացիների, հրեաների, լատինացիների գրերի գյուտի մասին և այլն:

Բերենք այդ հատվածներից մի երկուսը: Այսպես օրինակ, այդ հատվածներից մեկում գրված է. «Վասնզի ուր ոչ լինէր մերձ սուրբն Սահակ կամ Մեծն Մեսրոպ, ոչ կարէին իմանալ զվերծանութիւն գրոց ու զբրկեալ լինէին ի լուսաւոր պատիրանացն աստուծոյ, ունայն լինէր ունկնդրութիւն լսողացն և զուր աշխատութիւն ընթերցողացն:

Յամօթ լիցին այնորքիկ, որք ասէին, թէ բնաւ ընդէ՞ր թարգմանեցին ի հայ բարբառ զգիրս սուրբս, թող կացեալ մնացեալ էաք ի նոյնն, և զի՞նչ շահ աւգտի լինէր ի վերծանութենէ աստուածային տառից՝ յորժամ ոչ որ իմանայր»¹³:

Մի այլ տեղ, գրերի գյուտն արձանագրելուց հետո, ասված է. «Այժմ բերկրեցաք սրտիւ, ցնծացաք հոգով, զբարձացաք մտօք, զբարթացաք էրեսօք: Այժմ ի խնդութենէ ի վեր վազեմք, կայթեմք ձեռօք, կաքաւեմք ոտիւք, պարեմք ամենեքեան...: Սեղան հոգեւոր պատրաստական է, բաժակն իմաստութեան մատրրակի...»¹⁴:

Թարգմանիչների մասին խոսելիս ի միջի այլոց գրված է նաև հետևյալը. «Ընդ ծովու կրուէին, ընդ ալիսն մարտնչէին, հողմոց ընդգիմանային, նեղութեանց համբերէին, օտարութեան տանէին, նախատանաց ժուժկալէին, միայն ուսման ուշ ունէին և արգիւնաւոր շահից... զարդարելով զհայր իմաստութեամբ և վեհագունիցն չունաց՝ պանծալիս ցուցանելով զգիտութիւնս մեր ազգաց բազմաց»¹⁵:

Անդրադառնալով Հայաստանի և հայ ժողովրդի քաղաքական վիճակին, այդ հատվածներից մեկ ուրիշում ասված է. «Աղեղնաւորք բո անկան, և սուսերաւորք բո կործանեցան, քաջազունք բո վրիպեցան, և զօրաւորք բո վիրավորեցան, բնակութիւնք բո աւերեցան... և դիակունք անթաղ մնացին: Ողբան ճանապարհք երթնեկաց, ողբան ճանապարհք ուխտաւորաց, ողբան տեղիք աղօթից, ողբան ժողովք բնակչաց: Կանայք՝ տխրեալք, կուսանք՝ սգացեալք, հարսունք՝ ողբացեալք... լքեալ և բացընկեցեալ ժողովուրդք՝ իբրև զհովանի մրգապահաց և որպէս տաղաւար յայգոջ, ոչ իմաստուն ճարտարապետ և ոչ հանճարեղ խորհրդական՝ զի օժանդակեցեն»¹⁶:

Իսկ մի այլ տեղ այս կապակցութեամբ գրված է այսպես. «...Ո՞վ որ յեղանակեցէ ի վերայ բո (Հայաստան—Փ. Ա.) զդաշնակումն, որպէս և պարտն պահանջէ: Եւ կամ ո՞ր ողբերգակ նրւագեսցէ ի վերայ բո զողբս, որպէս արժան է: Երեմեա չէ ի միջի, և Դաւիթ վաղ ուրեմն հրաժարեաց, և թէ այլ որ է ողբերգակ, այժմ ոչ երևի»¹⁷:

Մեկ այլ հատվածում, բավականին հանգամանորեն խոսելով ընդհանրապես գրերի ստեղծման մասին, ի միջի այլոց ասված է նաև հետևյալը. «...Եւ

13 նույն տեղում, թ. 281ա:

14 նույն տեղում, թ. 283բ:

15 նույն տեղում, թ. 286ա:

16 նույն տեղում, թ. 290ա:

17 նույն տեղում, թ. 289բ:

զի առաջինքն երկարկեցութեամբ ուսուցանէին զմիմեանս, իսկ ի կարճակեաց լինելն մարդկան, ոչ կարէին վարժել և կըրթել, վասնորոյ Հնարեցան գրով թողուլ զյիշատակ անցելոց իրաց և զուսմունս բանից: Եւ արդ, որպէս ասացաւ, թէ ամենայն ազգ Հնարիւք արարին գիրս իւրեանց լեզուին, բայց միայն Իսրայէլ և Հայք, որ յաստուծոյ ընկալան: Եւ այս ոչ փոքրագոյն պատիւ ազգիս մերում, զի որպէս ի հինն Իսրայէլ միայն պատեցաւ աստուածագիծ տախտակօքն, ի նորս՝ Հայք միայն ընկալան յաստուծոյ աստուածատուր պարգև զգիր ազգիս մերոյ...»¹⁸:

Այս հատվածներն ու պարբերությունները ծավալով կազմում են հիշյալ ձեռագրի շուրջ 300 տողը: Այս առթիվ պետք է նշել նաև այն, որ ձեռագիր օրինակի և տպագիր տարբերակի տարբերությունը կայանում է նաև նրանում, որ վերջինիս մեջ երբեմն մանրամասնված, երբեմն էլ համառոտագրված են որոշ հատվածներ և, հազվագեպ, որոշ պարբերություններ էլ՝ տեղաշարժված:

Քեև մեզ հայտնի չէ, թե տպագիր տարբերակի հրատարակիչները ո՞ր և ի՞նչ ժամանակաշրջանի ձեռագիր են ունեցել ձեռքի տակ, այնուամենայնիվ որոշ վերապահություններ կարող ենք ասել, որ ձեռագիր օրինակի ուսումնասիրությունը և նրա համեմատությունը տպագիր տարբերակի հետ մեզ բերում են այն հավանական եզրակացության, որ տպագիրը բնագրի հետագա խմբագրությունն է միայն, մինչ ձեռագիրը, եթե ներբողի բուն սկզբնագրի հարազատ արտագրությունը չէ, ապա նրան ավելի մոտիկ կանգնած մի ընդօրինակություն է: Սակայն հարկ ենք համարում նշել, որ սույն և այլ հարակից հարցերի վերջնական լուսարանության համար հետագայում մեկ կամ մի քանի այլ ձեռագիր օրինակների երևան գալը մեծապես օգտակար կլիներ:

Քանի որ կարելի է այժմ որոշակիորեն ապացուցված համարել, որ Սոփերքի էջերում լույս տեսած ներբողի հեղինակը Վարդան Արևելցին է, ուստի և գրման մոտավոր ժամանակը մեզ հայտնի է, և գիտենք նաև ձեռագիր օրինակի մի քանի արժեքավոր նորությունների մասին, անցնենք նրա ընդհանուր և հակիրճ բնութագրությանն ու գնահատությանը:

Վ. Արևելցու հուղականություններ և ջերմ շնչով գրված վերոհիշյալ ներբողը գրերի գյուտն ու նրանով իրագործված գրական թարգմանչական գործունեությունը ճշգրտորեն և բարձր գնահատող աչքի ընկնող գրական ստեղծագործություններից մեկն է: Նա մեր միջնադարյան ողջ գրականության մեջ ունի իր ուրույն նշանակությունն ու տեղը: Նրանում լավագույնս իրենց գրսևորումն են գտել բանիմաց հեղինակի ու նրա ժամանակաշրջանի տեսակետներն ու վերաբերմունքը մեսրոպյան հանձարեղ գյուտի նկատմամբ: Նրան քաջ հայտնի էր այդ մշակութային ու քաղաքական ակտի պատմական նշանակությունը և դերը հայ ժողովրդի կյանքում, ուստի և վերոհիշյալ նկատառումներով էլ նրա վերաբերմունքն ու գնահատությունը այդ երևույթի հանդեպ որոշակի արժեք են ներկայացնում:

Հարկ է նշել, որ ներբողը գրելիս հեղինակը որոշակի օգտվել է գրերի գյուտի մասին տեղեկություններ հաղորդող մեր նախընթաց աղբյուրներից: Ներբողի պատմականը քաղված է Կորյունից, Ղ. Փարպեցուց և, առավելապես, Մ. Խորենացուց: Վերջինից որոշ դեպքերում նույնիսկ գրեթե բառացի մեջբերումներ են արված: Այսպես օրինակ. «Տեսանէր, ասէ, ոչ ի բուն երագի

¹⁸ Նույն տեղում, թ. 299ա:

և ոչ չարթնութեան տեսիլ, այլ ի գործարանի սրտին թաթ ձեռին, զի գրէր...»¹⁹, և կամ մի այլ տեղ. «...ժողովել մանկունս փափկաձայնս, երկարողիս և մտառուս, և հրամայէր զպրոցս կարգել ըստ գաւառաց...»²⁰:

Նկատելի է միաժամանակ, որ Վ. Արևելցին ձեռքի տակ է ունեցել նաև Կ. Սասնեցու ներքողը՝ նվիրված Մեսրոպ Մաշտոցին: Վ. Արևելցու Տիեզերական Պատմության և «Ժղլանք»-ի մեջ գրերի գյուտի մասին եղած տեղեկությունների թվում կան նաև այնպիսիները, որոնք, ինչքան մեզ հայտնի է, առաջին անգամ պատահում են Կ. Սասնեցու մոտ, ինչպես օրինակ, գրերի գյուտը Բալուում կատարված լինելու և դանիելյան գրերի քանակի (22) մասին և այլն:

Ուսումնասիրվող ներքողի հեղինակը ճշմարտացիորեն վերարտադրելով ու գնահատելով Հայաստանի և հայ ժողովրդի գրերի գյուտին նախորդող տարիների գոյավիճակը քաղաքական, ինչպես և սոցիալ-տնտեսական առումով, դառնություն է ընդգծում, թե ինչքան մոռալ է եղել նա: Երկու իրարամերժ ուժերի միջև կոտորակված և «բազմադիմի հարկապահանջութեանց» շնորհիվ կողոպտված Հայոց լեռնաշխարհն ու բնակչությունը հեծում էին կատարյալ թշվառության մեջ: Նա նկատում է, որ ոչ մի ժողովուրդ չի արժանացել այդօրինակ զրկանքների, կեղերման ու վշտերի. «...ընդ ծառայութեամբ անկաք զանազան տերանց և բազմադիմի հարկապահանջութեանց, զի գրաւեցաք ընդ պարսից և ընդ յունաց տերութեանց և յերկուց միջի տատանէաք, որք կեղերէին զկեանս մեր զանազան վըշտօք: Վասն որոյ եղկելի գտաք քան զամենայն ազգս»²¹:

Սակայն հակառակ, որ իրողությունն այդպիսին էր, ծանր և զրկանքներով լի, Վ. Արևելցին շեշտում է հայ ժողովրդի լավատեսությունը, ցույց տալիս կեղերումների, ծվատման և ձուլման ճանապարհով նրան պարտադրվող աստիճանական մահվան դեմ մարտնչելու նրա անսասան կամքն ու վճռականությունը: Նա ուրախություն է արձանագրում, թե ինչպես հայ ժողովրդի հետ ոգորում ու ոգևորվում էր առանձնապես Տարոնի հանճարեղ որդին՝ Մեսրոպ Մաշտոցը: Նա մի անգամ ևս ընդգծում է, որ նա հստակորեն ըմբռնել էր ժամանակը, նրա պահանջներն ու թելադրությունները, գիտակցել հայրենիքին սպառնացող ահալոր վտանգը: Եվ ահա նա, ծանր մտորումներից ու որոնումներից հետո, գալիս է վերջնական եզրակացություն, ժամանակին զգալով հայոց գրերի ստեղծման կենսական անհրաժեշտությունը, որպեսզի զբանով հայ ժողովրդին մատուցվեր ամենահզոր զենքը՝ փրկվելու, ապրելու և ստեղծագործելու համար: Այս կապակցությամբ ներքողում ի միջի այլոց կարդում ենք հետևյալը. «Սուրբն Մեսրոպ... բազում ջանս յանձին կալեալ վասն գիւտի գրիս մերոյ, զի ազատեսցէ զազգս հայոց ի յունական լեղաժայր փստածաւալ ծենքենայիցն, մանաւանդ, զի յոլով լինէր վրիպումն շահից հոգևոր գանձուց վասն այլալեզու հեղենայիցն ի տառատպութիւն օտարասեւ սիզորայից»²²:

Վ. Արևելցին հայրենասիրական ծանր վիշտ է ապրում հատկապես հայոց պետականության բարձման, հայ ժողովրդի «առաջնորդների», «աղեղնավորների» և «սուսերավորների» անկման ու կործանման համար: Նկատառման ար-

¹⁹ Նույն տեղում, Բ. 282ա, հմմտ. Մ. Խ ո Ր Ե Ն ա Յ ի, Պատմութիւն հայոց, Տիգրիս, 1913, էջ 327:

²⁰ Նույն տեղում, Բ. 284բ, հմմտ. Մ. Խ ո Ր Ե Ն ա Յ ի, էջ 328:

²¹ Նույն տեղում, Բ. 279բ:

²² Նույն տեղում, Բ. 281ա:

ժանի է հեղինակի այս ցավն ու մտահոգությունը այն առումով, որ նրանք ամբողջությամբ արտահայտում են ոչ միայն իր, այլև իր ժամանակաշրջանի, ի մասնավորի Կիլիկիայի հայ իրականության հայրենասիրական միտումները: Մեր կարծիքով անհավանական չէր լինի ենթադրել, որ Վ. Արևելցին սույն ներքոյր գրել է Կիլիկիայում, իր այնտեղ եղած տարիներին (1241—1246 թթ.), հրր Կիլիկիայի հայոց թագավորությունը, արքունիքն ու մնացած ազդեցիկ շրջանները ձգտում էին կենդանություն տալ մեր անցյալի պատմության լուսավոր էջերին: Անհրաժեշտ էր զգաստության և դարթոնքի կոչել հայ ժողովրդին, որը ստիպված էր քաղաքական ծանր իրադրության մեջ պայքարի դուրս գալ ոչ միայն զինքի ուժով: Այդ միջոցին են դիմում հայ հասարակական և մտավոր շատ գործիչներ, որոնց թվում և ինքը՝ Վ. Արևելցին:

Ազգային արժանապատվության բարձր զգացումով լիցքավորված Վ. Արևելցին ամոթանք է տալիս որոշ զժգոհ տարրերի, որոնց կարծիքով հայերը իզուր էին սուրբ գիրքը թարգմանել հայերեն. «Յամօթ լիցին այնորիկ, որք ասէին, թէ բրնաւ բնդէ՛ր թարգմանեցին ի հայ բարբառ զգիրս սուրբս»²³: Բայց խիստ ուշադրավ է այս պարբերությունը ոչ միայն իր տրամադրությամբ ու ողով: Թեպետ սրա ազոտ նախանշույլը առկա է Կորյունի Վարբի մեջ²⁴, սակայն սույն ներքոյում այն ասված է ավելի որոշակիությամբ և համոզվածությամբ:

Տեղին է նշել, որ գրերի գյուտի փաստն արձանագրելիս Վ. Արևելցու տրամադրությունը բարձրանում է, հասնում մինչև իսկ պատանեկան ոգևորության. «Այժմ ի խնդութենէ ի վեր վաղեմք, կայթեմք ձեռօք, կաքաւեմք ոտիւք, պարեմք ամենեքեան», քանի որ «փարատեցաւ նսեմութիւն խաւարի, տարածեցաւ լոյսն, ծաւալեցաւ ճառագայթն»²⁵: Վ. Արևելցին շատ լավ պատկերացնում էր հայ ժողովրդի այն օրերի ցնծության շափն ու սահմանը, որը և առիթ է հանդիսացել իր լավատեսությանն ու ոգևորությանը, որոնք զգացվում են ներքոյի տարրեր հատվածներում:

Գրերի գյուտի առնչությամբ նա հանգում է նաև այլ ոգևորիչ հետևությունների: Նա գտնում է, որ «Արդ երագեսցէ կաղութիւն լեզուիս մերոյ, որ ոչ կարէր զխաղտախուղտ ասորւոցն բարբառել, կամ զյունարէն ծերածուն ծէթեթելն: Այժմ պարզեսցին լեզուք ծանրախօսք և զօրացի տկարութիւն գիտութեան մերոյ»²⁶ և քանի որ ճշմարտությունն այս է, ապա նրա իսկ համոզմամբ պետք չէ անմասն մնալ հայոց նորաստեղծ գրերի նվիրական պարզեններից, մանավանդ որ «ոչ սղիւ վաճառեալ, այլ ձրի պարգևի»²⁷: Շարունակելով իր դատողությունները նա բնդգծում է, որ գրերի գյուտով իրերի գրությունը Հայաստանում, իրօք, շատ է փոխվում, «տգիտութեան խաւար»-ը մեղանից հեռանում է այնչափ, ինչքան արևելքն է հեռու արևմուտքից, այժմ այլևս ոչ ոք ստիպված չի լինի զնալ սրա կամ նրա մոտ՝ խնդրելու «թէ՛ ծանո ինձ գայս», այլ բոլորն անխափր թե «վերինները» և թե «աւմիկները» այսուհետև կճանաչեն իրերի գրվածքն ու կյանքի ճշմարտությունը²⁸:

23 Նույն տեղում, 281ա:

24 Կ ո Ր Ի ւ ն, Վարբ Մաշտոցի, Երևան, 1941, էջ 78:

25 Մատենադարան, ձեռ. № 8775, Բ. 283բ:

26 Նույն տեղում, Բ. 282բ—283ա:

27 Նույն տեղում, Բ. 284ա:

28 Նույն տեղում, Բ. 283բ:

Վ. Արևելցին ավելի քան համոզված է, որ ժողովուրդների կյանքում գրին և դպրությանը շատ մեծ դեր է վերապահված ոչ միայն մշակույթի ասպարեզում, այլ և հասարակական և քաղաքական մարզերի մեջ, քանի որ նրանք օժտված են հասարակական ներդրածուն ուժով: Ահա թե ինչ է գրում նա գրի մասին. «Մեծատանց ակն ոչ առնուս և յիշխանաց ոչ երկրնչիս...», ի հզօրաց ոչ դարհուրիս և տկարաց ոչ ողորմիս...», առ էրեսս յանգիմանես և դէմ ընդ դէմ նախատեսս, յայտնասպէս խայտառակես և ի հրապարակս պարսաւես...», հրապարակագոյժ դանասելիսն առնես և առաջի բազմաց ամաշեցուցանես...»²⁹:

Նկատի ունենալով այս բոլորը, Վ. Արևելցին ամենայն գոհունակությամբ արձանագրում է այն փաստը, որ մեր ժողովուրդը կարողացավ գնահատել գիրը, ըմբռնել նրա նշանակությունը և, մանավանդ, թեպետ դառն, բայց բախտորոշ մի ժամանակաշրջանում անմիջապես գործնականորեն ձեռնամուխ լինել նրա համատարած կիրառմանը:

Այնուհետև հեղինակը շարունակում է պատմել, թե ինչպես բազմաթիվ ու բազմապիսի դժվարություններ հաղթահարելուց հետո Սահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը անցնում են իրենց մանկավարժական, գրական և մշակութային գործունեությանը: Նա լրացնելով գրերի գյուտի վերաբերյալ հաղորդումներ պարունակող նախընթաց աղբյուրների տվյալները, հայտնում է, որ ուսուցման նպատակով հավաքագրված պատանիները ոչ միայն սովորեցին «գուսումնականն, գրնարանականն և գրերգողականն և զայլսն ամենայն, որք են ժ Թրով մասունք իմաստասիրութեան, բաժանեալք ի տեսականէն և ի գործնականէն»³⁰, այլ և «ոմանք և ի գծագրութիւնս տառից շահաւորեալ և ոմանք ի նիւթոցն պատրաստութիւն, բայց յիմաստութիւն ամենեքեան գեղերէին, հաւաքելով յինքեանս զհոյս իմաստիցն, իրր զիմաստուն մեղու ժիր և գործունեայ՝ զանօսրագոյն և զշահաւէտ ծաղիկս հաւաքէին և զխոտանսն ի բաց ընկենուին»³¹:

Խոսելով առանձնապես նրանց մասին, որոնք մեկնել էին Ասորիք, Աղեքսանդրիա և Բյուզանդիոն իրենց ուսումը ավելի կատարելագործելու, հեղինակը գրվատում է նրանց բազմաթիվ դժվարություններ հաղթահարելը և անկոտրում կամքը: Նրանք «զմահ առաւել քան զկեանս ընտրէին»³²: Սակայն կարևորն այստեղ այն է, ինչպես ընդգծում է հեղինակը, որ այդ բոլորը նրանց կողմից կատարվում էին խորը գիտակցությամբ, համբերատարությամբ և հեռատեսությամբ: Նրանք վերադառնում են հայրենիք. «Ունելով ընդ ինքեանս բեռինս շահաւէտս և արդիւնարարս, մարգարիտս գեղեցիկս և ականս պատուականս՝ զբահխոհականն, զատենականն, զկացրրգականն և զաստուածաբանականն, զարդարելով զհայք իմաստութեամբ և վեհագունիցն յունաց պանծալիս ցուցանելով զգիտութիւնս մեր ազգաց բազմաց»³³: Այդ նրանք էին, որ իրր «բանաւոր ծիծուներն, ողջախոհ տատրակքն, ...մրափեւոցն զարթուցիչքն, մոլորելոց դարցուցիչքն, խաւարելոց լուսաւորիչքն, ...ծերոց նեցուկքն, մանկանց դաստիարակքն, ...հասարակաց քաջալիբիչքն, ազգիս երախտաւորքն»³⁴:

29 Նույն տեղում, Թ. 298ա:

30 Նույն տեղում, Թ. 286ա:

31 Նույն տեղում, Թ. 286ա:

32 Նույն տեղում, Թ. 285բ:

33 Նույն տեղում, Թ. 287ա:

34 Նույն տեղում, Թ. 292ա:

լույսով ու գիտությամբ ողողեցին Հայաստանը: Գրական թարգմանչական իրենց գործունեության բնթացքում նրանք անչափ հարստացրին հայ գրականության գանձարանը՝ «ճառիւք ներքողենօք, պատմութեամբք հոգևորօք, իմաստիւք դարմանալիօք, մեկնողութեամբք տառից, թարգմանութեամբք, տառապութեանց յօրինմամբք»³⁵, իսկ գայրոցներում ծավալած նրանց մանկավարժական աշխատանքների վերաբերյալ հետևյալն է գրում. «Ուսուցանէին, կրթէին, վարժէին, պայծառացուցանէին... և այսպիսի հանդիսիւք կացեալք՝ փայլեցան, պայծառացան»³⁶: Իրենց այսպիսի հայրենանվեր գործունեությամբ էլ նրանք հորդառատ լույս էին բացված մեր երկրի ժամանակակից խավարամած մթության վրա, մեր կյանքի «աղ»-ն էին ու «փառք»-ը, «վասնորոյ աղ եղին երկրի և լոյս աշխարհի և փառք ազգիս մերոյ», — գոհունակությամբ եզրակացնում է նա³⁷:

Հասկանալի է, որ այս բոլորը ոչ-պատահականորեն են տեղ գտել ներքողում: Հեղինակը միտումնավոր կերպով դիմել է շափազանցությունների, ներքողի անձնավորություններին ավելի վեհ, պատկառելի ու ցայտուն դարձնելու և նրանց գործի արժեքը բարձրացնելու համար: Ներքողի հեղինակը խորունկ վշտով է արձանագրում այն ցավալի փոփոխությունները, որ տեղի էին ունեցել Հայաստանում մինչև նրանց վերադարձը: Հայաստանն բնկել էր ավելի անփառունակ վիճակի մեջ, զրկվել էր ինքնուրույն պետական իշխանությունից, իրենց իմաստուն «առաքիչները»՝ Սահակ Պարթևն ու Մեսրոպ Մաշտոցը մահացել էին, «ուսումնասիրութիւն»-ը նվազել: Այս տխուր կացությունը ցընցող տպավորություն է թողնում նրանց վրա, ճմլում բոլորի սրտերը, և նրանք «ձեռն ի ծնօտի հարեալ և ափս երեսաց եղեալ ողբային»³⁸ երկրի վիճակը:

Այսօրինակ խորհրդածություններից հետո Վ. Արևելցին վերստին անդրադառնում է թարգմանիչների գործունեությանը, շեշտում նրանց կարևոր դերն ու նշանակությունը հայ ժողովրդի կյանքում և մշակույթի պատմության մեջ: Պատահականություն չէ երբեք, որ նա այդքան լայն տեղ է տվել թարգմանիչներին իբրև գրերի գյուտը կիրառման դնող և գործնական արդյունքի բերող մեծաշան մշակներին:

Այնուհետև, կրկին անդրադառնալով Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի կյանքին և գործունեությանը, նա խոսում է վրաց և աղվանից գրերի հորինման մասին, ապա հասցնում շարադրանքը մինչև նրանց կյանքի վախճանը: Զափազանց ջերմ են նրա խոսքերն ու վերաբերմունքը նրանց նկատմամբ.

Սորա պարժանք տանս Թորգոմայ,
Սորա ծաղիկը աշխարհիս Արամեան,
Սորա բողբոջը հայկական ազինս...
Պարթսպք պահպանութեան:
Սորա տունկը անմահութեան
Արմատացեալք ի դեացս ջուրց,
Տալով միշտ ի դէպ ժամանակի
Զիմանալի պտուղն հոգեկեցոյց,

35 Նույն տեղում, Թ. 293բ:

36 Նույն տեղում, Թ. 294ա:

37 Նույն տեղում:

38 Նույն տեղում, Թ. 287բ:

Որոց կերակուր մնայ ի կեանսն յուխանից...

Սոքա դտողք գրուլ տոհմիս մերոյ

Ալփապետաց և սողորայից...³⁹:

Այս հատվածի առավել կարևոր նշանակությունը կայանում է նաև նրանում, որ Վ. Արևելցին միջնադարի մութ պայմաններում արդեն շատ հստակ նկատել էր գրերի գյուտի, Սահակ Պարթևի, Մեսրոպ Մաշտոցի և Թարգմանիչների գործունեության հայ ժողովրդի ազգապահպանման գործում ունեցած հսկա դերը: Այս համոզմունքն է առավելապես նրան թելադրել հորշորջելու նրանց ոչ միայն «ժողիկը աշխարհիս Արամեան», այլ մանավանդ՝ «պարիսպը պահպանութեան»:

Մինչև այստեղ մենք փորձեցինք համառոտակի վեր հանել Վ. Արևելցու ներքողի բովանդակությունը և զազափարական արժանիքները, սակայն, ինչպես կարելի է արդեն կուսակցի ասվածից, այն ըստ ձևի ճշմարիտ գեղարվեստական երկասիրություն է և, իբրև այդպիսին, անհրաժեշտ ենք համարում մի քանի խոսք ասել նրա նաև գեղարվեստական առանձնահատկությունների մասին:

Վ. Արևելցու թողած հարուստ և բազմաժանր գրական ժառանգության մեջ կան մի քանի ներքողներ, որոնք թեև օժտված են գեղարվեստական այս կամ այն արժանիքով, սակայն ամբողջապես նրանցից և ոչ մեկը շունի սույն ներքողի բանաստեղծական շունչն ու ոգին:

Ներքողը գրված է հուզումով, ջերմությամբ և հետզհետե աճող եռանդով ու կրքով: Հեղինակի հնարավորությունները շատ լայն են իր երկը խորապես հուզաթափափ դարձնելու համար: Գրեթե յուրաքանչյուր բառի ներքո կարծես դրված է հենց իր սիրտը, որը բառերի տակից անմիջականորեն ինքն է խոսում բնթերցողների հետ՝ հազորդելով նրանց իր հույզերն ու ջերմությունը: Նա բաժանում է ներքողում հիշատակված անձնավորությունների բոլոր ապրումները, ուրախություններն ու վշտերը: Նա սոսկ փաստական արձանագրություններ գրանցող հեղինակ չէ: Նա ոչ միայն մտավոր կերպով հետևում է իր նկարագրած դեպքերի, իրադարձությունների վիճակին ու զարգացմանը, այլ, համաձայն նրանցից բխող նզրակացությունների, մերթ հուզվում, ողբում, մերթ ալեկոծվում, բնկնում տազնապի մեջ և մերթ հրճվում ու փառավորվում է: Կարծես նա անձամբ ականատես ու մասնակից է եղել բոլոր անցուղարձերին, որոնց ինքը տեղ է տվել իր ներքողում: Այս զգալի է առանձնապես այն հատվածների և տողերի մեջ, որտեղ այդ սույն սիրտը առավել խորը կերպով ապրում ու շնչում է հայրենիքի երբեմնի յուսավոր անցյալով և տվայտում ու ողբում է նրա մոռալ օրերի հիշատակների, թշվառ ու խավարամած կյանքի համար: Սրանում էլ կայանում է ներքողի վարակիչ հատկությունը:

«Ձարինս քնակչաց քոց, որպէս զչուր հեղին յերկրի և դիակունք անթաղ մնացին»: «Նղեաք նախատինս դրացեաց մերոց և այպն կատականաց թշնամեաց: Ո՛հ դառնութեանս... վա՛յ վըշտիս... ո՛ւր են առաջնորդքն մեր բարեփառք, թագաւորքն մեր յաղթողք, իշխանքն մեր [հ]սկայազունք, ժողովուրդքն մեր խրախացեալք, յորժամ ցնծայր երկիրս Հայոց, յորժամ զըուարճանայր ազգս արամեան, յորժամ բերկրէր ի բարեկրութեան, յորժամ խնդայր ի խրախութեան, յորժամ երանէր յամենայն ազգաց. վա՛յ ինձ, վա՛յ...»⁴⁰, — ամփստ-

³⁹ Նույն տեղում, Բ. 296բ—297ա:

⁴⁰ Նույն տեղում, Բ. 290բ:

սանքով հառաչում է ներբողի հեղինակը: Եվ ո՞վ կկարողանա արժանավորապես երգել հայոց երկրի անհուն վիշտը, ո՞ր ողբերգակը ի վիճակի կլինի արժանի ողբ ասել հայ ժողովրդի տառապանքների մասին, ո՞ւր են հայոց Երեմիան ու Գավիթը, հարցնում է նա: Նկատելով, որ սիրելի Հայաստանում «զուր և որոգայթ զմիմեանս փոխանակեն, յորոց ոչ գոչ փախուստ»⁴¹, իր ուղղակի խոսքն ուղղելով նրան, սրտի դառն կակիծով բացականչում է. «...Աւա՛ղ քեզ երկիր Հայոց, զաւառ գեղեցիկ, աշխարհ արևելեան, հուպ առ եղեմ, ծանի՛ր զյաւութիւնս քո...», ապա դառնալով հայ ժողովրդին ասում է. «Աւա՛ղ բնակիչք բարեբասակք, ազգ բնտիր, ժողովուրդ սեպհական...», աղեղնաւորք քո անկան, և սուսերաւորք քո կործանեցան»⁴²: Ներբողի մեջ առանձնապես հուզիչ է այս հատվածը, որը գրված է բուռն խանդով, ափսոսանքով ու վշտով, պատկերավոր և հարուստ ոճով: Այն անմիջապես հիշեցնում է Մ. Խորենացու հոշակավոր ողբը, որը անպայման նա ձևերի տակ ունեցել է:

Հեղինակի բանաստեղծական զեղումները և՛ տրամուխյան, և՛ ցնծության ժամերին հաճախ են զգացնել տալիս իրենց ներկայությունը: Ընթերցողը այս իրողությունը կարող է նկատել առանձնապես որոշ հատվածներում, որտեղ հեղինակի խոսքն ուղղակի փոխվում է շափածո բանաստեղծության: Տարվելով իր զգացումները փոթորկող որոշակի առիթներով և շանձելով իր հույզերը, նա կարծես կտրվում է աշխարհից, իրականությունից և ինքնամոռաց խանդավառությամբ վազում իր սիրելի հերոսների հետքերով, հայ ժողովրդի պատմության տարբեր արահետներով: Այս փաստը գիտակցել է նաև ինքն ու գրել. «Այլ ևս անգիտացայ զչափ անձին իմոյ, ի վեր քան զարժանն իմ յանդանցայ, վասն որոյ շմեղազրանս յամենեցունց պահանջեմ. զի սէր գերայազթ ամենայնի յանդիպի և ինքն պարսաւեալ յումեքէ ոչ գտանի, զոր տիրապէս և ևս կրեցի՝ յազթեալ ի սիրոյ»⁴³: Այս երևույթն էլ, դժբախտաբար, պատճառ է դարձել, որ նախ՝ ներբողի խոհական կողմը ավելի քիչ տեղ բռնի, քիչ լինեն խորհրդածություններն ու հաշվեկշիռը շոշափվող հարցերը քննելիս ու գնահատելիս և, ապա, զգալի շափով տեղի ունենա բառերի կուտակում և ձգձգվածություն: Գնահատականները տրված են ընդհանրապես հույզերի տարափի տակ, թեպետ ոչ սխալ և անտեղի:

Վ. Արևելցին մի շարք հուզող պատկերներ է ստեղծել իր ստեղծագործության համար: Նրանցից շատերն իրենց վրա կրում են ժողովրդական պատումների և մտածողության դրոշմ: Պատկերներից շատերն առնչվում են մարդկանց նիստուկացի, առօրյայի հետ, որով և զգալի շափով աշխուժանում է ներբողի պատմելիաձևը և ավելի սրտի մոտիկ ու անմիջական են դառնում պատմվող դեպքերը:

Ահա նրանցից մեկը. «Բայց աւա՛ղ յայսրմ վայրի, զի բանս այլ ոչ ևս ախորժէ յառաջիլ, քանզի յորժամ հունձքն բազում էին, և մըշակքն սակաւ, և արտորայքն սպիտակացեալ և ի հունձս հասեալ, և աղաշեցեալ եղև տէր հրնձոցն և ելին մըշակքն ի հունձս: Եւ արդ՝ մանկաղբ թեքեալք և մըշակք պատրաստեալք և եկեալքն ի հունձս հոգևորս շիք ի միջի, այլ ծըղօտ միայն և խոզան և սուղ ինչ նըշմարանք արտորէիցն երևէին»⁴⁴:

41 Նույն տեղում, թ. 289ա:

42 Նույն տեղում, թ. 289բ:

43 Նույն տեղում, թ. 294բ:

44 Նույն տեղում, թ. 287բ:

Նույն հատվածում, Հայաստանի դառն վիճակի վրա ողբացող թարգմանիչների մասին խոսելիս, նա ուղղակիորեն դիմում է ժողովրդական պատումների պատկերավորությանը, պատմելաձևին ու ոճին. «Վասն որոյ ողբս առեալ հառաչէին երանալիքն, լային և արտասուէին, ձեռն ի ծնօտի հարեալ և ափսերեսաց եղեալ ողբային: Երբեմն ի վերայ ծնկաց կացեալ՝ վարանէին, շիւրէին, տարակուսէին, զգլուխս շարժէին, զաչս ողորմ ածէին, զծնօտս ապտակէին, զբարձսն ձեծէին, ողբերգական բանս խօսէին, յիղանակաւ բացագանչէին, զանշունչ տարերս ի յողբս շարժէին, էհա՛, էհա՛ ասելով աւաղական բանս յաճախէին»⁴⁵:

Ներբողի մեջ քիչ չեն նաև համեմատությունները, որոնք երբեմն աչքի են ընկնում իրենց բաղմազանությամբ, գունագեղություններ և նպատակայնություններ: Նրանք հաջողությամբ վեր են հանում հեղինակի հույզերը, խոհերն ու ցանկությունները կապված իրական աշխարհի հետ, ներկայացնում են առօրյա կյանքը հաճախ առանց որևէ մթին այլաբանության: Նրանք համեմում են ներբողը, օժանդակում գործող անձանց նկարագրի և հոգեբանության դրսևորմանը, քաղաքական ու մշակութային պայմանների և երևույթների առավել դիպուկ ու ճշգրիտ բնութագրմանը:

Կարծում ենք, որ այսքանով ավարտված չենք կարող համարել Վ. Արևելցու սույն ներբողի գեղարվեստական առանձնահատկությունների բնութագրումը, այլ սա միայն մի փոքր փորձ է այդ ուղղությամբ:

Ներբողի ոճական և լեզվական հատկանիշները նույնպես արժանի են ուշադրության ու պատշաճ գնահատականի: Նրա ոճը պատկերավոր է, գունեղ և սահուն, թեպետև երբեմն վերամբարձ ու ձգձգված: Լեզուն ճոխ է, զգացվում է, որ հեղինակի հնարավորությունները շատ են այս ուղղությամբ: Բառապաշարը հարուստ է, յուրաքանչյուր բառի երանգավորումը՝ գիտակցված: Նկատվում են երբեմն նաև ժողովրդական լեզվամտածողության որոշ հետքեր:

Ներբողն ամբողջությամբ տողորված է բանաստեղծական ջերմ շնչով, հայրենասիրական ներհուն թախիժով, բուն հույզերով ու լավատեսությամբ: Այն ուշադրավ երևույթ է ոչ միայն Վ. Արևելցու հարուստ մատենագրության, այլև հայ միջնադարյան ողջ գրականության մեջ:

Ստորև հրատարակության ենք ներկայացնում Վ. Արևելցու ներբողի բնագիրը այնպես, ինչպես այն առկա է Մատենադարանի № 8775 ձեռագրում: Տողատակում տրված են 1853 թ. Սոփերքի Բ հատորում հրատարակված տարբերակի կարևոր տարբնթերցվածները, որոնց մի մասը, գուցե, ավելի ճիշտ կլիներ տեղադրել հրատարակվող բնագրի մեջ, սակայն այդ չենք արել, նախ՝ որովհետև համեմատությունը կատարվել է միայն մեկ տարբերակի հետ և ապա, կարծում ենք, որ այդպիսով ընթերցողին ավելի լայն հնարավորություն ենք տալիս անձամբ ճիշտ ընտրություն կատարելու և կողմնորոշվելու:

⁴⁵ Նույն տեղում, թ, 287բ:

ՆՈՐԻՆ ՎԱՐԳԱՆԱՅ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԱՍԱՅԵԱԼ ԲԱՆ ԳՈՎԵՍԻ
ՊԱՏՄԱԳՐԱԲԱՐ ՎԱՍՆ ՍԸՐԲՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊԱՅ
ԵՒ ԱՅԼՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅՆ՝

Արդ, ի նրստել սրբոյն Սահակայ Պարթևի յաթոռ հայրապետութեան սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի, և զի էր² սուրբն Իսահակ որդի մեծին ներսեսի՝ որդոյ Աթանազինէի՝ որդոյ սրբոյն Յուսկայ՝ որդոյն Վրթանայ՝ որդոյ սրբոյն Գրիգորի³: Եւ այսպէս, սուրբն Իսահակ⁴ գոլով ծնունդ առաքինութեան, յիրաւի ասպա ի նմանէ ծաղկեցաւ հանդէսք առաքինութեան արդար վաստակոց⁵, որ յաշխարհի գոլով իրրեւ զանապատարս ամենայն հեղազնաց հանդիսիւ ընդ կարգս աշխարհիս անցանէր մըշտընչենամուռնչ աղօթիւք, հանդերձ իւրովքն աշակերտօք⁶ կատարէր⁷ զպաշտօն բարեկարգութեան, պինդ ունելով միշտ⁸ զգեակս եկեղեցոյ՝ կարգաւորէր հանապազ⁹ պայծառապէս զկանոնական սահմանադրութիւնսն ըստ օրինի սրբոց հարցն¹⁰ օրինակ բարեաց միշտ¹¹ զանձն տալով ամենեցուն ոչ միայն ուսուցանել բանիւ, այլ և գործով կատարել¹² զասացեալսն ըստ ահարոնեան կարգին գերազարդ¹³ փառօք երեւեալ միշտ ի գլուխ¹⁴ ժողովրդեան իւրոյ, մանաւանդ առաւել ևս բարձրացեալ ճոխութեամբ շնորհաց, զի ոչ ստեղծականին գոլով քահանայագործաւ զասակարգութեան, այլ ճշմարտութեան յաւէտ տեսուչ¹⁵ առաջնորդութեամբ վերակացութեան¹⁶:

Եւ վասն զի ըստ զանազան յանցածոց մերոց և խոտորնակ ընթացից ընդ ծառայութեամբ անկար զանազան տերանց և բազմադիմի հարկապահանջութեանց, զի գրաւեցար ընդ պարսից և ընդ յունաց տերութեանց և յերկուց միշի տատանէար, որք կեղերէին զկեանս մեր զանազան վըշտօք, վասն որոյ եղկելի դտաք բան զամենայն ազգս, վասն զի որ հուպն էին՝ այլանդակ գոլով և թըշնամիք ճշմարտութեան, ընդ որոց ոչ լինէր¹⁷ սիրոյ միաբանութիւն, իսկ որք մերձաւորք և ընդանիք էին հաւատոյ¹⁷ հեռագոյն գոլով ոչ ժամանէին ի թիկունս օգնականութեան¹⁸ ըստ ար-

1 Պատմութիւն վասն սրբոյն Սահակայ հայրապետին և Մեսրոպայ վարդապետին. փխ Նորին Վարդանայ... Թարգմանչացն:
2 Յետ ամաց հեղից վախճանի հայրապետն մեծ Ասպարակէս և յաշորդէ զաթոռ պատրիարքութեանն փխ Արդ, ի նստել... և զի էր:
3 շի՛ք որդի... Գրիգորի:
4 և վասնզի ստուգապէս սա փխ Եւ... Իսահակ:
5 զհետ սորա ընթանայր սուրբ և արդար վաստակոց հանդէսք փխ ի նմանէ... վաստակոց:
6 աշակերտելօք:
7 կատարեալ:
8 շի՛ք միշտ:
9 կարգաւորելով միշտ:
10 ըստ օրինի զսահմանադրութիւնս ըստ կանոնական հրամանի փխ զկանոնական... հարցն:
11 շի՛ք միշտ:
12 կատարեալ:
13 գեղեցկազարդ:
14 միշտ ի գլուխ:
15 զօրավիզն:
16 վերադիտողութեան:
17 Իսկ որք գաւանակիցքն էին փխ իսկ որք... հաւատոյ:
18 շի՛ք օգնականութեան:

- ժանուշն, վասն որոյ զյուրով ծառայութիւն պարսից լինէր ծառայել աշխարհն Հայոց: Եւ յայսմ վայրի լինէր հարկ ի խընդրոյ իրիք զնալ սրբոյն Սահակայ առ Վոամ¹⁹ պարսից արքայ: Եւ մեծարեալ ի նմանէ վեհագոյն²⁰ պատուով ի թագաւորէն և ի մեծամեծաց նորա²¹, վասն զի յարգոյ և պատուական ցուցանէ աստուած զսուրբս²² իւր առաջի անհաւատից, վասն որոյ աշախուրջ Երեսօք զբոլորն նորա կատարէր զհայցւածսն: Իսկ իրրեւ եկն սուրբն Սահակ ի տեղի իւր²³ և զպարգևեալսն ի մեծէն Վրոամայ²⁴ հաստատեաց ի ձեռն մերոյն Վոամշապհոյ, որ էր հայ ազգաւ և դաւանութեամբ բրիստոսական հաւատովս կարգեալ ի պարսից արքայէն ի տեղի թագաւորացս Հայոց: Յորժամ արտաքսեաց զԱրտաշիւր թագաւորն^{280բ} կամօք ազատացն Հայոց, յոր ստիպէին զսուրբն Իսահակ ի շարախօսել զթագաւորն, և նա ոչ էառ յանձն մատն լինել թագաւորին իւրոյ, այլ ասէր, թէ ևս զհիւանդ ոչխարն իմ առողջ գայլոյ ոչ մատնեմ, զի թեպէտ և մեղաւոր է, այլ ոչ անհաւատ շնացող է, այլ հաւատացեալ է ի Քրիստոս, պոռնիկ է, այլ ծնունդ է սուրբ աւագանին, զեղիս է, այլ ի կանայս և ոչ յարուս, իգամու է և ոչ արւագէտ, հիւանդ է հոգով և ոչ մեռեալ մարմնով, վասնորոյ պարտ է դարմանել զնա և կազանդել, զեղի և աղապատել, զի թերեւ առողջացի և զայցէ յուղղութիւն, վասն որոյ կոչեցեալ եղև հարկիս ի յարքայէն սուրբն Իսահակ, զի շարախօսեացէ զիւր թագաւորէն ընդ աւագացն Հայոց. և նա ոչ շարարանեաց: Իրրեւ դարձաւ ի պարսից²⁵, սկրսաւ դարձեալ սուրբն Իսահակ²⁶ ի նոյն հոգս եկեղեցւոյ տքնել քաջութեամբ յարդարելով քարեպաշտապէս զկանոնական կարգադրութիւնս զցայգ և ցէրեկ²⁷:
- ^{281ա} Ընդ այն ժամանակս և մեծ վարդապետն Մեսրոպ²⁸, որ էր աշակերտ և սարկաւազ մեծ հայրապետին սրբոյն Ներսեսի՝ հօրն ըստ մարմնոյ և հոգոյ սրբոյն Սահակայ Պարթևի, որոյ և սուրբն Մեսրօպ ընկերեալ և²⁹ բազում ջանս յանձին կալեալ վասն զիւտի գրիս մերոյ, զի ազատեցէ զազգս հայոց ի յունական լեզւածայր փստածաւալ³⁰ ծենքենայիցն, մանաւանդ զի յուրով լինէր վրիպումն շահից հոգևոր գանձուց վասն այլալեզու հեզենայիցն ի տառատարութիւն օտարասեւ սիղորայից, վասն զի ուր ոչ լինէր մերձ սուրբն Սահակ կամ մեծն Մեսրոպ, ոչ կարէին իմանալ զվերծանութիւն զրոց և³¹ զբրկեալ լինէին ի յուսաւոր պատուիրանացն աստուծոյ, ունայն լինէր ունկնդրութիւն լսողացն և զուր աշխատութիւն ընթերցողացն³²:

19 Արտաշիւր:

20 Եւ մեծարի առ ի նմանէն յաւէտ վեհագոյն:

21 Ի՛ք ի թագաւորէն և ի մեծամեծաց նորա:

22 զժառայս:

23 Ի՛ք ի տեղի իւր:

24 յԱրտաշրէ փիս ի մեծէն Վրոամայ:

25 Ի՛ք որ էր հայ ազգաւ... ի Պարսից:

26 Ի՛ք սուրբն Իսահակ:

27 Ի՛ք զցայգ և ցէրեկ:

28 ընդ այն ժամանակս ապա և մեծն Մեսրոպի փիս ընդ այն... Մեսրոպ:

29 Ի՛ք որ էր աշակերտ... ընկերեալ և:

30 փստածազիկ ծէնքենայիցն:

31 սրբոց և:

32 ունայն ունկնդրութեամբ և զուր աշխատութեամբ փիս ունայն... ընթերցողացն:

Յամօթ լիցին այնորիկ, որք ասէին, թէ բընաւ բնդէ՞ր թարգմանեցին
 ի հայ բարբառ զգիրս սուրբս, թող կացեալ մնացեալ էաք ի նոյնն, և
 281բ զի՞նչ շահ աւգտի լինէր ի վերժանութենէ աստուածային տառից, յոր՝
 ժամ ոչ որ իմանայր³³: Եւ վասն այսպիսի աղէտից³⁴ երանելին Մեսրոպ
 մեծագոյն հոգս զանձամբն արկեալ ոչ զազարէր յամենայն տեղիս բն-
 թանալ շրջագայութեամբ, թերևս կարասցէ գտանել կա իրացն³⁵ և ոչ
 գտանէր: Էջ յԱսորիս առ Դանիէլ ոմն գրամարտիկոս և դառնայր դե-
 դերեալ, զնաց յՄուհայ³⁶ առ ճառտասանն Եպիփան և ոչ լընոյր փափագ
 բղձիցն, այլ ի նոյն տարակոյս մնայր: Եւ այս վերնական խնամոցն
 տնօրէնութիւն, զի կա իրացն լիցի յաստուծոյ³⁷ և ոչ ի մարդկանէ, որպէս
 հնոյն Իսրայէլի յաստուծոյ պարգևեալ զիր արքինացն ի ձեռն Մովսեսի:
 Եւ այս մեծագոյն շնորհ բնձնեալ ազգիս մերոյ յաստուծոյ: Վասն որոյ
 սուրբն Իսահակ և մեծն Մեսրոպ յետ բազում ունայնաջան և զբրավաս-
 տակ լինելոյ յաղօթս ապաւինէին յաստուծոյ՝ խընդրելով զկա իրացն:
 Եւ ըստ պատմութեան, որպէս ցուցանէ զիր, տրւաւ խընդրելին, զի զկամս
 282ա երկիւղածաց իւրոց առնէ տէր, և որ խըն՝ զրէ՞ հաւատով առնու, և որ
 հայցէ՞ գտանէ ըստ տէրունական հրամանին: Եւ զի բարի է աստուած
 բնտրելոց իւրոց և ոչ ունին սիրտ սուրբ առաջի նորա³⁸: Տեսանէր, առէ³⁹,
 ոչ ի քուն երազի և ոչ յարթութեան տեսիլ, այլ ի զործարանի սրտին թաթ
 ձեռին, զի գրէր, որով տրեալ եղև մեզ զբարութիւն աստուածային գրոց:
 Եւ արդ, եթէ մարգարէն տիրագոյն ասէ զգրեալս ի տախտակ սրտի մարմ-
 նեղէնս, քան ի տախտակս քարեղէնս, ապա յայտէ, թէ ոչ է նրազ մերոյս
 գրոյ արւշուքին, քան զհինն զտեալն⁴⁰ ի ձեռն նախամարգարէին Մով-
 սեսի:

Եւ ապա եկեալ առ սուրբն Իսահակ երանելին Մեսրոպ բերելով բնդ
 ինքեան զպարգևս աստուածայինս՝ այսինքն զգիր մերոյ լեզուս, զոր բն-
 կալեալ ի շնորհացն աստուծոյ, բնդ որս յաւէտ ուրախացեալ բերկրալից
 ցընծութեամբ սուրբ հայրապետն Իսահակ⁴¹ մեծ գոհութիւն ամենա-
 զօրին⁴² աստուծոյ մատուցանէր, որ ոչ անտես առնէ զաղաշանս ծառա-
 282բ յից իւրոց, զի⁴³ աստուած փառաւորեալ է՝ ի խորհուրդս սրբոց իւրոց և
 զփառաւորիչս իւր փառաւորէ: Արդարև, ոչ ըստ մեղաց մերոց արար
 մեզ տէր, այլ զօրացոյց զողորմութիւն իւր ի վերայ երկիւղածաց իւրոց՝
 հեռի առնելով ի մէնջ զխաւար տգիտութեան⁴⁴: Եւ մեծ արար տէր

33 չի՞ Յամօթ լիցին... ոչ որ իմանայր:

34 վասն որոյ Վիս և վասն այսպիսի աղէտից:

35 հնար կա իրին:

36 բնթանայր յնդեսա:

37 առ Եպիփան ոմն ճարտասան հոխացեալ, և ոչինչ օգտեալ այլ ի նոյն տարակոյս մնաց-
 եալ զի կա իրացն լիցի յաստուծոյ Վիս առ ճառտասանն... յաստուծոյ:

38 չի՞ Եւ ըստ պատմութեան... առաջի նորա:

39 Եւ երանելին Մեսրոպը ունելով բնդ ինքեան աշակերտեալս անձինս քառասուն խարազ-
 նազգեստըս և բոկագնացս, տընելով միշտ աղօթիւք ի լերինս և ի փառարս խնդրելով յաստուծոյ
 վասն իրացս այսոցիկ: Եւ տեսանէր սուրբ և երջանիկ վարդապետն Մեսրոպը Վիս Տեսանէր, առէ:

40 զհին օրէնսն զտուեալսն Վիս զհինն զտրեալն:

41 չի՞ սուրբ հայրապետն Իսահակ:

42 ամենողորմն:

43 այլ ճշմարտութեամբ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ տէր, աղօթից նոցա լսէ և կեցու-
 ցանէ զնոսա, զի:

44 տգիտութեան մեր:

զառնելն իւր ընդ մեզ ըստ իւրում առատ մարդասիրութեան՝ զթալով ի ստեղծւածս ձեռաց իւրոց, վասն որոյ եկայք ցընծասցուք ի տէր* և արհնեսցուք զբարերար փրկիչն մեր, կանխեսցուք առաջի նորա խոստովանութնամբ և զոհացարուք զառատ ողորմութենէ նորա, տուք փառս աստուծոյ, տուք արհնութիւն տեառն աստուծոյ մերոյ ժողովուրդը հաւատացելոց և պաշտօնեայք պանծալի մօր մեր Սիոնի, մեծացուցուք զբարերարութիւն աստուծոյ և բարձր արասցուք զանուն նորա, ի միասին զոհացարուք զամենագութ տեառնէն⁴⁵ մերմէ, զի քաղցր է և յաւիտեան է ողորմ[ութիւն] նորա: Արդ⁴⁶ երազեսցէ կազութիւն լեզուս մերոյ, որ ոչ կարէր զխաղտախուղտ||ասորոցն բարբառել կամ զյունարէն ծերածուն ծէթեթեան: Այժմ պարզեսցին լեզուք ծանրախօսք, և զօրասցի տկարութիւն գիտութեան⁴⁷ մերոյ ի փառս և ի գովութիւն աստուծոյ մերոյ՝ զբթածին և մարդասիրին⁴⁸: Այժմ ոչ լիցի ընթերցեալ և ոչ իմացեալ կամ խօսեսցեալ և ոչ լրեալ, զի որչափ հեռի են Արևելք յԱրեւմտից, այնչափ հեռի արար ի մէնջ տէր զխաւար տգիտութեան մերոյ⁴⁹: Այժմ ոչ լիցի ասել խուժ և լրսել դուժ, այժմ ոչ լիցի միոյն ընթեռնուլ և միւսոյն մեկնել⁵⁰, այլ և ամէնն վերաձայնեսցի ի ժողովրդենէն ի փառատրութիւն պաշտօնէից: Այժմ ունկնդրութիւն լիցի վերծանողացն, և ծանիցէ ըրամիկն զծանրութիւն պատիրանաց տեառն⁵¹, և մեծատունք զմեծութիւն շնորհի նորա⁵², և կեղջուկքն զովեսցեն զսքանչելարարն տէր, և առհասարակ արհնեսցեն զանուն նորա⁵³: Այժմ ոչ կարօտասցի որ թարգմանութեան, և ոչ ընթասցի որ առ որ թէ՛ ծանո⁵⁴ ինձ զայս,||այլ միաւորեալ միարանութեամբ վերինք⁵⁵ և ներքինք, ներսինք⁵⁶ և արտաքինք, վեհք և բռամիկք⁵⁷, հեռարնակք և մերձակայք, մեծամեծք և փոքունք⁵⁸ ամենեքեան ծանիցեն զճշմարտութիւն և իմասցին զարդարութիւն, յաւժարեսցին ի լաութիւն և զործեսցեն զբարութիւն, արհնեսցեն զարարիչն և զովեսցեն զնախախնամիչն, բարերանեսցեն զպարզատուն և փառս տացեն արհնելոյն⁵⁹: Լուծաւ կապ բերանոյ, փարատեցաւ նրսեմութիւն խաւարի, տարածեցաւ լոյսն, ծաւալեցաւ ճառագայթն⁶⁰: Սին ամպոյ առաջնորդէ⁶¹, ստին հոգևոր դիացուցանէ ոչընչութիւն կերակրոյն ի ստու-

* Թեև ձեռագրում սույն բառերը զրված են այլ դասավորութեամբ, սակայն զբնի իսկ կողմից ա և բ տառանիշերով մատնանշված է սույն դասավորութիւնը:

45 և զոհացարուք զբարերար տեառնէ:

46 այժմ աչք կուրաց բացցին և ականչք խլից լուիցեն, այժմ փխ արդ:

47 տգիտութեան:

48 մարդասիրին աստուծոյ փխ աստուծոյ... մարդասիրին:

49 շի՛ք Այժմ ոչ լիցի... տգիտութեան մերոյ:

50 շի՛ք այժմ ոչ լիցի... մեկնել:

51 պատուիրանացն աստուծոյ:

52 շի՛ք և մեծատունք զմեծութիւն շնորհի նորա:

53 շի՛ք և առհասարակ... նորա:

54 ընթերցիր:

55 շի՛ք վերինք:

56 շի՛ք ներսինք:

57 շի՛ք վեհք և բռամիկք:

58 ի փոքունց մինչև ցմեծամեծս փխ մեծամեծք և փոքունք:

59 փառարանեսցեն զպարզատուն փխ յաւժարեսցին... տացեն արհնելոյն:

60 շի՛ք փարատեցաւ... ճառագայթն:

61 լուսաւորէ:

դուժին: Փոխեցաւ և դառնութիւն ջուրց ի քաղցրութիւն: Այժմ բերկրեցար սրտիւ, ցրնծացար հոգով, զրւարճացար մտօք, զրւարթացար էրեսօք: Այժմ ի խրնդութենէ ի վեր վազեմք, կայթեմք ձեռօք, կաքաւեմք ոտիւք, ²⁸⁴ ապրեմք ամենեքեան: Տաւնեցէք ամենեքեան, հրնշ||եցէք միարան, տուր փառս ի մի բերան⁶²: Սեղան հոգևոր պատրաստական է, բաժակն իմաստութեան մատրրակի⁶³: Փութացարուք հաւատացեալ ժողովուրդք աստուծոյ⁶⁴, եկայք ճաշակեցէք, եկայք զմայլեցարուք, եկայք արբեցարուք հոգևոր արբեցութիւն զհոգոյն փրշումն, զփրբկշական առարումն, զաստուածական շնորհքն, զիմանալի անձրեն⁶⁵: Ոչ սրդիւ վաճառեալ, այլ ձրրի պարզեի, ոչ տարակուսի խրնդրեսցի, այլ դիւրալուր իմանի: Առէք լիացարուք, առէք արբեցարուք⁶⁶, առէք բերկրեցարուք, ճաշակեցէք և տեսէք, զի քաղցր է տէր: Կերակրողին փառս վերառաքեցէք, զի անբաւ է մարդասիրութիւն նորա: Վաշ քեզ Յիսուս, արբէն քեզ, արքայ երկնաւոր, պատիւ քեզ, բարձրեալ, փառք քեզ, թագաւոր փառաց, զբնութեան մերոյ զկապ խրզէցեր, զտարակոյս մըտաց բարձեր, զսուգ տրամութեան փարատէցեր, զխաւարն անգիտութեան հալածէցեր, զհաւատացեալս ի քեզ ²⁸⁴ ուրախացուցեր, զլոյս զի||տութեան քոյ ծագէցեր: Այժմ ցրնծան երկինք, պարեն հրեշտակք, զրւարճանայ երկիր, խայտայ ծով: Լրրիւ իւրով արեգակն պայծառ ծագէ, լուսինն լիապէս էրեւի, աստեղք փայլեն ճաճանշիւք, տարերք ուրախանան, բոյսք դալարացեալ զրւարթանան, և մեր խրախացեալ բերկրիմք ցրնծութեամբ: Վասն որոյ զի՞նչ տացուք տրիտուր տեսոն աստուծոյ, այլ զանունն տեսոն փառաւորեսցուք զօրհնապազ: Փառք փրկչին, մեծութիւն մարդասիրին, զովութիւն գթածին, զոհութիւն ողորմածին, շնորհք բշտեմարանապետին, արհնութիւն ճարտարապետին, բարեբանութիւն բրժրչկին: Եւ արդ զի՞նչ ևս ասացից, զի շեմ բաւական բանիւ յարհնութիւն տեսոն. յամենայնի ամենայնիւ արհնեալ ևս ամենակալդ աստուած:

Եւ յայնժամ իսկ և իսկ սուրբն Իսահակ հրամայէր ժողովել մանկունս ուշիմս և փափկաձայնս, երկարողիս և մտառուս: Եւ հրամայէր ²⁸⁵ զբարոցս կարգել ըստ գաւառաց, գեղից և քաղաքաց||և մեծահոգ փութով ուսուցանել ջանիւ զգարութիւն հայոց գրիս:

Եւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէ մինչեւ ցգիւտ գրոյս մերոյ ամբ ՃԺ: Եւ ազգս մեր զայնչափ ժամանակսն ի յայլ լեզուս էին դեզերեալ ընթերցմամբ աստուածային գրոց, պաշտամամբ և սաղմոսերգութեամբ իրր ի խաւարի անգիտութեան տատանեալք և տրխրեալք⁶⁷: Վասն որոյ առաւել փոյթ յանձին ունէին, զի երազ վարժեսցին մանկունք յիւրաքանչիւր տեղիս և լուսաւորեսցեն զամենեսեան բանիւ վարդապետու-

62 չի՛ք Այժմ բերկրեցար... ի մի բերան:

63 բաժակ իմանալի մատրուակի:

64 չի՛ք աստուծոյ:

65 չի՛ք եկայք արբեցարուք... զիմանալի անձրեն:

66 չի՛ք առէք արբեցարուք:

67 Վա՛շ արարչին, փառք փրկչին, մեծութիւն մարդասիրին, զոհութիւն զովելի տրութեանն, շնորհք շտեմարանապետին, օրհնութիւն ողորմածին, բարեբանութիւն բժշկողին, և արդ զի՞նչ տացուք տրիտուր տեսոն ընդ ամենայնի զոր արար մեզ, զի շեմք բաւական փոխարինի, այլ միայն զանուն տեսոն կարգացուցուք օրհնութեամբ զօրհնապազ, զի մեծամեծ պարզեաց արժանիս արար զմեզ ամենաբաւականն աստուած, փառաւորեալն յամենայնի:

Թեան⁶⁸: Եւ ապա ընտրեցին թրուով Կ յաշակերտելոցն խորհրդական և
 պատշաճաւոր թիւք զծննդականն ըզմայրն իմաստից և զկատարումն
 աւարտեալ⁶⁹ ևւ առաքեցին յազգս և ի լեզուս օտարս⁷⁰ ուսանել իմաս-
 տութիւն, արեւստախօսութիւն և ճարտասանութիւն⁷¹ և առնել թարգմա-
 նութիւն, յորոց և մի էր մեծն Մօսէս Խորենացին և Մամբրէ վերծանողն՝
 285բ եղբայր նորին⁷², Դաւիթ Անյաղթն և Եղիշէ, Յովսէփ, Եզնակ, Արծան,
 Սըլան, Մուշէ և այլք⁷³, որք ընդ նոսա ամենեքեան, որք շողան⁷⁴ զնացին
 յԱղէքսանդրիայ, ի Բիզանդիայ և յԱթէնս և յայլ գաւառս ուսանել և վար-
 ժել իմաստութեամբ⁷⁵, որպէս գայլ ազգս, զի նախանձ մեծ էր յայնմ
 ժամանակի իմաստութեան և⁷⁶ ուսման ամենայն ազգաց: Եւ ծաղկեալ
 էր իմաստութիւն⁷⁷ յաշխարհի: Այսպէս և մերքս ամենեքեան գումարէին,
 ժողովէին⁷⁸, հանդերձէին, կազմէին, պատրաստէին, յուղի անկանէին, զեր-
 կայնաձիգ ճանապարհն հատանէին, ընդ ծովու մաքառէին, ի թիւրս թեթեա
 թրոշէին⁷⁹, յերիւարս փայտակերտս ելանէին, զերասանակս լայնալանջս
 ըմբրունէին, զխարազանս աւղատարած յածէին, ի սասանոտ դաշտս ան-
 հաստատս արշաւէին, զմահ առաւել քան զկեանս ընտրէին⁸⁰, աներևոյթ-
 նրպատակի ուշ ունէին, նախանձաւոր գործոց բարեաց լինելով՝ ի վաս-
 տակս և ի շանս պատրաստէին. զանձինս, ժրբանային, տրնէին, աշխա-
 տէին: Հարցասէրք և քրննափափազք լինէին⁸¹ ուսանելով, կրթելով,
 286ա վարժելով, վաստակելով, պատրաստ ունելով զանձինս ի յերկս օգ-
 տակարս և ի գործս շահաւետս: Ընդ ծովու կրուէին, ընդ ալիսն մարտըն-
 շէին, հողմոց ընդդիմանային, նեղութեանց համբերէին, օտարութեան
 տանէին, նախատանաց ժուժկալէին, միայն ուսման ուշ ունէին և ար-
 դիւնաւոր շահից⁸²: Ոմանք և ի գծագրութիւնս տառից շահաւորեալ և ոմանք
 ի նիւթոցն պատրաստութիւն, բայց իմաստութիւն ամենեքեան գեղե-
 րէին, հաւաքելով չինքեանս զհոյս իմաստիցն իբր զիմաստուն մեղու ժիր
 և գործունեալ՝ զանօսրագոյն և զշահաւետ ծաղիկս հաւաքէին և զխո-

Եւ իսկ և իսկ ի հրամանէ մեծին Աահակայ ժողովեալ մանկունս խոհեմամիտս տրամա-
 խոհս, քաշ ուշեղս, փափկավազս և զպրոցս ըստ գաւառաց գաւառաց կարգէ, ուսուցանել մե-
 ծով պնդութեամբ, և հարիւր տասն ամ էր ի սրբոյն Գրիգորէ յորժամ գտաւ զիր ազգիս մե-
 րոյ, և զայնչափ ժամանակս ի յայլալեզու գեղերանս էին տատանեալ փխ Վա՛շ բեղ Յիսուս...
 տատանեալք և տրխրեալք:

68 չի՛ք և լուսաւորեցեն... վարդապետութեան:

69 գտաւել ուշիմս և զփափկածայնս և զերկարագիս փխ խորհրդական... աւարտեալ:

70 օտար գաւառաց փխ օտարս:

71 չի՛ք և ճարտասանութիւն:

72 էր մեծն Մովսէս Խորենացին և եղբայր նորին Մամբրէ փխ և մի էր... եղբայր նորին:

73 և այլք բազումս:

74 չի՛ք ամենեքեան, որք շողան:

75 զիմաստասիրութիւն փխ և վարժել իմաստութեամբ:

76 չի՛ք իմաստութեան և:

77 ուսումնասիրութիւն:

78 չի՛ք ժողովէին:

79 երկայնաձիգ ճանապարհորդէին, ի ծովս ընթանային, ի թեւս թեթեա թաշէին փխ զեր-
 կայնաձիգ... թրոշէին:

80 միշտ ընտրէին:

81 զորոց զկնի բազումք չիրաքանչիւր դարս և ի ժամանակս հանդիսանային, նախանձա-
 տր գործոց բարեաց լինելով ի վաստակս և ի շանս պատրաստելով զանձինս, ժրբանային, տրնէին,
 աշխատէին, հարցասէր լինէին փխ նախանձաւոր... լինէին:

82 չի՛ք ընդ ծովու... շահից:

տաննսն ի բաց բնկենուին: Եւ ըստ այսմ սարասի բարդեցին չինքեանս⁸³ դուսումնականն, զբնարանականն, զերկրաշափականն, զհամարողականն, զերաժըշտականն, զքերականն⁸⁴ և զքերդողականն և զայլսն ամենայն, որք են ժ թրւով, մասունք իմաստասիրութեան՝ բաժանեալք ի տեսականէն և ի գործնականէն⁸⁵: Ոմանց հաւասարէին զիտութեամբ և 286բ քան զոմանս վեհագոյնք երեւէլին, ոմանց զարմանալիք թրւէին և ոմանց բաղձալիք լինէին ծրութեամբ, ուշիմութեամբ, իմաստութեամբ, խոհեմութեամբ, ուսումնասիրութեամբ, զիտութեամբ, բանգտութեամբ⁸⁶: Ընդ ոմանս դատէին⁸⁷ քրննութեամբ և զոմամբք զանց առնէին⁸⁸: Առ բնկերակիցսն՝ զովելիք, առ վարդապետսն՝ հաճելիք, բանասէրք, հարցասէրք, բնթերցասէրք, տքնասէրք, երկասէրք, աշխատասէրք, վաստակասէրք⁸⁹, ուսումնասէրք, ժրբասէրք, իմաստասէրք⁹⁰: Եւ այսպէս շանային, արիանային, խիզախէին, զօրանային, հանդիսանային պատրաստելով, կուտելով, ժողովելով, յօղելով, բարդելով, բառնալով⁹¹ բեռինս մեծամեծս և դժարակիրս կապելով⁹² զգրեանց բազմութիւն և զուսումն իմաստութեան բազմաց փափագելիս, ըղձալիս⁹³, ցանկալիս, հեշտալիս, սիրելիս:

Եւ եկեալ բերէին⁹⁴, զային հասանէին մեծաւ ճոխութեամբ յաշխարհս 287ա հայոց վաճառականքն հոգեորք, փարթամացուցիչք եկեղեցւոյ, խրախացուցիչքն մանկանց Սիոնի և զարգարիչքն հանդիսաւոր տօնից, սրխրացուցիչքն բազմախումբ ժողովրդոց, շնորհաց տեառն զովողքն, սրբոց նորին պատւողքն, փառացն աստուծոյ քարոզողքն, տնօրէնութեան աստուծոյ պատմաբանողքն, խորոցն աստուծոյ արտայայտողքն⁹⁵ ունելով ընդ ինքեանս բեռինս շահաւէտս և արդիւնարարս, մարգարիտս գեղեցիկս և ականս պատւականս՝ զբահխոհականն, զատենականն, զկացրդականն, և զաստուածաբանականն, զարդարելով զհայք իմաստութեամբ և վեհագունիցն յունաց պանծալիս ցուցանելով զգիտութիւնս մեր ազգաց բազմաց զհասարակ զգայութիւնս, զէրեւակայութիւն, զտրամախոհութիւն, զկարծիս և զմիտս, և սորօք⁹⁶ զարհեստ և զմակացութիւն և

83 ոմանք զատուից դժագրութիւնս շահաւորեալ, ոմանք զիմաստս հաւաքեալ փխ ոմանք և... չինքեանս:

84 զաստեղարաշխականն, զքերականականն փխ զքերականականն:

85 ըզգործնականն և զտեսական իմաստասիրութիւն և զմասունս նոցա, որ են թրւով երկօտասան փխ և զայլսն... ի գործնականէն:

86 բանագտակութեամբ:

87 դատէին:

88 զոմանս պատասխանուոյ արժանի ոչ համարէին փխ և զոմամբք զանց առնէին:

89 չիք վաստակասէրք:

90 չիք իմաստասէրք:

91 չիք բառնալով:

92 չիք կապելով:

93 բաղձալիս:

94 չիք Եւ եկեալ բերէին:

95 սխրացուցիչքն բազմախումբ ժողովրդոց, զարգարիչքն հռչակահանդէս տօնախմբութեան փխ և զարգարիչքն... արտայայտողքն:

96 գերկս աշխատողացն և զսոյնս իմաստասիրութեան պանծալիս արմատացուցանելով և ծանօթ առնելով բազմաց, զգիտութիւն, զերևակայութիւն, զմիտս, և զկարծիս և զգայութիւն փխ զհայք... և սորօք:

զայլսն ամենայն՝ զգովելիսն և զպանծայլիսն պատուականաց⁹⁷, զմեկնեայսն և զզատեալսն⁹⁸ յանպիտանեացն, քանզի մեծաւ հոգարարծու-
 2 87բ թեամբ փոյթ յանձին կալեալ երանելիացն զշահ և զօգտութիւն բազմաց||
 տնօրինել⁹⁹: Բայց աւաղ յայսրմ վայրի, զի բանս այլ ոչ ևս ախորժէ
 յառաջել, քանզի յորժամ հունձքն բազում էին, և մըշակքն սակաւ, և
 արտորայքն սպիտակացեալ և ի հունձս հասեալ, և աղաշեցեալ եղև
 տէր հընձոցն, և կլին մըշակքն ի հունձս: Եւ արդ՝ մանկաղբ թեքեալք, և
 մըշակք պատրաստեալք¹⁰⁰, և եկեալքն ի հունձս հոգևորս շիբ ի միջի,
 այլ ծրղօտ միայն և խողան, և սուղ ինչ նշմարանք արտորէիցն երևէին,
 քանզի վաճառականքն մեր հոգևորք յորժամ դարձան ի մեծայամ ուղե-
 ւորութենէն, ոչ գտին զառաքիչսն իւրեանց, զի վաղճանեալ էր սուրբն
 Իսահակ և երանելին Մեսրօք¹⁰¹, և բարձեալ էր թագաւորութիւն Հայոց
 ըստ սրբոյն Սահակայ տեսեանն, քայրայեալ էր վայելչութիւն աշ-
 խարհիս Հայոց¹⁰², և սպառեալ ուսումնասիրութիւն, աղօտացեալ¹⁰³
 էր կարգաւորութիւն, և բազմացեալ անկարգութիւն, նսնմացեալ ճըշ-
 մարտութիւն, և զօրացեալ ստութիւն: Վասն որոյ ողբս առեալ հառաչէին
 երանելիքն, լային և արտասուէին¹⁰⁴, ձեռն ի ծնօտի հարեալ և ափս երե-
 288ա սաց եղեալ¹⁰⁵ ողբայլին: Երբեմն ի վերայ ծընկաց կացեալ¹⁰⁶ վարանէին,
 շիւարէին¹⁰⁷, տարակուսէին, զգլուխս շարժէին, զաշս ողորմ ածէին¹⁰⁸,
 զծնօտս ապտակէին, զբարձսն ծեծէին, ողբերգական բանս խօսէին, յե-
 դանակաւ բացագանչէին, զանշունչ տարերս ի յողբս¹⁰⁹ շարժէին: Էհա՛,
 էհա՛ ասելով¹¹⁰ աւաղական բանս յաճախէին, «Ի զուր աշխատեցար¹¹¹,—
 ասէին,—ունայն վաստակեցար, յանպէտս ջանացար, ընդ վայր իմաս-
 տացար, յանշահս դեգերեցար, յանօգուտ ծրացար»¹¹²: Աւա՛ղ երկայնու-
 թեան ճանապարհին, մեծագոյն ծովագնացութեան, յոլով տընութեան,
 անհանգիստ աշխատութեան, ի ծովու ալեկոծութեան, ի ցամաքի ձան-
 ձրութեան¹¹³, մեծագին բեռանց կապելոյն: Վաճառականքս պատրաստ,
 վաճառս առ ձեռն և որք վաճառենն՝ շեն ի միջի¹¹⁴: Պսակս մերձ, և պր-

97 և զպիտանիսն պատուականաց փխ պատուականաց:

98 զազատեալսն և զմեկնեայսն փխ զմեկնեայսն և զազատեալսն:

99 զշահաւէտսն ծողովելով և զխօտանսն ի բաց ընդենլով փխ զշահ... տնօրինել:

100 մշակք պատրաստք և որք հնձին ոչ առաջի, վասնզի ծղօտ միայն և սուղ ինչ նշմարանք արտորայիցն երևէին փխ և եկեալքն... երևէին:

101 շիբ սուրբն... Մեսրօք:

102 շիբ աշխարհիս Հայոց:

103 աղաւաղեալ:

104 Հաչէին, արտասուտ յաշաց կաթեցուցանէին փխ երանելիքն... արտասուէին:

105 շիբ և ափս երեսաց եղեալ:

106 ծնդաց կացեալ փխ ծընկաց կացեալ:

107 շիբ վարանէին, շիւարէին:

108 ողորմ յածեցուցանէին..

109 գութ:

110 էհա՛, էհա՛ բարբառէին փխ էհա՛, էհա՛ ասելով:

111 ծրացար:

112 շիբ յանօգուտս ծրացար:

113 մեծագոյն տընութեանն, յոլով աշխատութեան, ի ծովու ալեկոծութեան, ի ցամաքի վաստակելոյն փխ մեծագոյն... ձանձրութեանն:

114 և վաճառողքն շեն ի միջի փխ վաճառս... ի միջի:

սակադիրքս յօժարք, և որք պսակինն՝ շիք առաջի: Բանքս ի բերան, և
 288բ բանաբերքս իմաստունք, և որք ուսանինն՝ ոչ ուրեք գոն¹¹⁵: Դայե||ակքս
 պատրաստք¹¹⁶, և ստինքս լրցեալք, և ստրնդիայք շիք ուրեք¹¹⁷: Վարդա-
 պետքս մերձ, և ուսմունքս ազնիւ, և աշակերտել ոք ոչ տեսանի¹¹⁸: Վասն
 է՛ր, կամ զիա՛րդ¹¹⁹. զի գերեցան, զի ցրբեցան, զի անօրինաց մատնե-
 ցան, զի սրոյ ճարակ եղեն¹²⁰, զի քայքայեցան, զի ամայացան, զի հրք-
 ձիգ եղեն¹²¹, զի անտերունչք շրջեցան, զի բարձան ի միջոյ և ոչ ուրեք
 գտանին¹²²:

Եւ է՛ր ում զայս կրեցին և զմէ՛ այսր պատահեցան¹²³: Վասն շար
 գործոց, վասն պեղծ խորհրդոց, վասն անառակ վարուց¹²⁴, վասն բազ-
 մանալոյ անօրէնութեան, վասն անաւրէն գնացից¹²⁵, վասն անիրաւ դա-
 տաստանաց և կաշառակրթութեանց¹²⁶, վասն գողութեան և ազահու-
 թեան, վասն պտորնկութեան և շնութեան, վասն նախանձու և ատելու-
 թեան, վասն նենգութեան և սպանութեան, վասն ազտեղութեան և ազ-
 գապրղծութեան, վասն մատնութեան և շարագործութեան, վասն արծաթ-
 սիրութեան և փառասիրութեան, վասն շարախօսութեան և հայհոյու-
 289ա թեան, վասն զրրկանաց և ստութեան, սուտ վկայութեան և սուտ երգման,||
 վասն հպարտութեան և ամբարտաւանութեան, ռխակալութեան և ոտնա-
 հարութեան, իշխանասիրութեան¹²⁷ և գոռողութեան, վասն դեղատու-
 թեան և խարդախութեան, ծուլութեան և հեղգութեան, վասն մոլութեան
 և զեղխութեան, և մանաւանդ վասն անարժան հաղորդութեան¹²⁸: Վասն
 զի էզև բահանան իբրև զմի ի ժողովրդենէն, վասն զի կրօնաւորք զքա-
 զաքականութիւն սիրեցին¹²⁹, և ոչ զանազանին ի միմեանց վանականք և
 աշխարհականք, այլ ամենեքեան խոտորեցաք ի միասին և անպիտանա-
 ցաք: Վասն որոյ մատնեցաք ի ձեռս թշնամեաց մերոց, և ատելիք մեր
 տիրեցին մեզ¹³⁰, անօրէնք նեղեցին զմեզ, և հակառակորդք մեր կոխե-
 ցին զմեզ և կոփահարեցին անողորմաբար¹³¹: Յաջ և յահակ տանջեցին

115 և խնդրողք բանի ոչ երևին փխ և որք... գոն:

116 մերձ:

117 ոչ գտանին:

118 վարդապետք հուպ և ուսումն ազնիւ և աշակերտեալք ոչ հանդիպին փխ վարդապետք... տեսանի:

119 շիք կամ զի ա՛րդ:

120 շիք զի անօրինաց... եղեն:

121 շիք զի հրձիգ եղեն:

122 շիք զի բարձան... գտանին:

123 շիք և զմէ՛ այսր պատահեցան:

124 շիք վասն շար... վարուց:

125 շիք վասն անաւրէն գնացից:

126 վասն կաշառակրթութեան:

127 «Վասն գողութեան... իշխանասիրութեան» հատվածը առկա է խոտոր գասավորությամբ, բացառյալ «Վասն նենգութեան... վասն ազտեղութեան և ազգապրղծութեան... և շարագործու-
 թեան... և հայհոյութեան, վասն զրկանաց... սուտ վկայութեան և սուտ երգման» բառերի:

128 շիք և գոռողութեան... հաղորդութեան:

129 քաղաքականաց վարուք վարին փխ զքաղաքականութիւն սիրեցին:

130 յարեան ի վերայ մեր փխ տիրեցին մեզ:

131 և հակառակորդք կոփահարեցին յանխնայ փխ և հակառակորդք... անողորմաբար:

զմեզ և յամենայն կողմանց զրզեցին, և առաջի աշաց մերոց տարածեալ եղև ամենայն տեսակք վրտանկից, որով վըշտանամք անմխիթար¹³²:

Ահ, դուք և որոզայթ զմիմեանս փոխանակեն, յորոց ոչ գոյ փախուստ¹³³: Եւ այս ամենայն եկն ի վերայ մեր վասն մեզաց մերոց, զի
289բ խըստացուցար||զպարանոցս մեր և ոչ խոնարհեցար, ստունկանեցար պատիրանին տեառն և ոչ զրզացար, այլ ի նոյն շարութեան կացար մնացար, մանաւանդ և թէ դարձար սրտիւք յնզիպտոս¹³⁴: Աւա՛ղ թըշառութեանս, աւա՛ղ եղկութեանս¹³⁵: Աւա՛ղ քեզ երկիր Հայոց, դաւառ գեղեցիկ, աշխարհ արեւելեան, հուպ առ Եղեմ: Ծանի՛ր զլաւութիւն քո: Ընդէ՛ր տգեղացար, ընդէ՛ր եղծար, վասն է՛ր ապականեցար, զմէ՛ր գարշեցար, ո՛չ ր աղագաւ աղտեղացար յանշափս և անպիտանացար¹³⁶:

Աւա՛ղ բնակիչք բարերաստիկք, ազգ բնտիր, ժողովուրդ սեպհական, քահանայութիւն, թագաւորութիւն, մարգարէութիւն, մարտիրոսութիւն: Ծանի՛ր զլաւութիւն քո: Ընդէ՛ր վրիպեցար, կորզեցար, մերծեցար և ի կորուստ մատնեցար¹³⁷: Աւա՛ղ տունկ տենշալի, դրախտ աստուածատունկ, բուրաստան բերրի, զբրգանք զովելի և թագ արքայութեան ի ձեռին աստուծոյ քոյ¹³⁸: Ծանի՛ր զազնրութիւն քո: Ընդէ՛ր գարշեցար, աղտեղացար, խոտորեցար, մեղկացար, մոլորեցար, մաշեցար ի մեզս, կերար յօտարաց¹³⁹: Եւ արդ, ո՛վ ողբասցէ զքեզ ըստ արժանոյն, կամ
290ա ո՛վ որ յեղանակեսցէ||ի վերայ քո զզաշնակումն որպէս և պարան պահանջէ: Եւ կամ ո՛ր ողբերգակ նրագեսցէ ի վերայ քո զողբս որպէս արժան է: Երեմիա շէ ի միջի, և Դաւիթ վաղ ուրեմն հրածարեաց, և թէ այլ որ է ողբերգակ՝ այժմ ոչ երեւի¹⁴⁰:

Եկեղեցիք քո հըրձիգ եղեն, և յարկք քո տապալեցան: Աղեղնաւորք քո անկան, և սուսերաւորք քո կործանեցան: Քաջազունք քո վրիպեցան, և զօրաւորք քո վիրաւորեցան: Բնակութիւնք քո աւերեցան, և¹⁴¹ մանկունք քո գերի վարեցան: Զարինս բնակչաց քոց որպէս զչուր հեղին յերկրի, և դիակունք անթաղ մնացին: Ողբան ճանապարհք երթեկաց, ողբան ճանապարհք ուխտաւորաց, ողբան տեղիք աղօթից, ողբան ժողովք բնակչաց: Կանայք տրխրեալք, կուսանք սգացեալք, հարսունք ողբացեալք, ծերք ապշեալք, երիտասարդք յիմարեալք, իշխանք զրմբեալք զօրականք լըբեալք, զինուորք զարհուրեալք, աղօթականք թրմբրեալք,
290բ լըբեալ և ի բաց ընկեցեալ ժողովուրդք իբրև զհովա||նի մրգապահաց և որպէս զտաղաւար յայգոջ: Ոչ իմաստուն ճարտարապետ և ոչ հանձարեղ խորհրդական, զի աւժանդակեսցին: Եղեաք նախատինս զրացեաց մերոց և այսպն կատականեաց թշնամեաց: Ո՛հ դառնութեանս, աւա՛ղ

132 և առաջի տարածեալ ունելով զամենայն տեսակ վտանգից փխ և առաջի... անմխիթար:

133 ահ, դուք և որոզայթ, և որ փախչի յահէ, անկցի ի դուք, և որ ելանէ ի դրոյ՝ անգանի յորոզայթ, ըստ մարգարէին փխ Ահ, դուք... ոչ գոյ փախուստ:

134 այլ դարձար սրտիւք մերովք յնզիպտոս փխ այլ ի... յնզիպտոս:

135 չի՛ք Աւա՛ղ թըշառութեանս, աւա՛ղ եղկութեանս:

136 չի՛ք ընդէ՛ր եղծար... անպիտանացար:

137 չի՛ք կորզեցար... մատնեցար:

138 կնիք վաշիչութեան ի ձեռին տեառն և թագ փխ և թագ... աստուծոյ քոյ:

139 չի՛ք ընդէ՛ր գարշեցար... յօտարաց:

140 Յերեմեաս չիք ի միջի, կամ այլ ոմն ողբերգակ փխ կամ ո՛վ... ոչ երեւի:

141 չի՛ք Աղեղնաւորք... աւերեցան և:

կորրստեանս, աւա՛ղ թըշառութեանս¹⁴², վա՛յ վըշտիս, եղո՛ւկ վըտանկիս: Ո՛ւր են առաջնորդքն մեր բարեփառք, թաղաւորքն մեր յաղթօղք, իշխանքն մեր սկայազունք, ժողովուրդքն մեր խրախացեալք, յորժամ ցնծայր երկիրս Հայոց, յորժամ զըւարճանայր ազգս արամեան, յորժամ բերկրէր ի բարեկրութեան, յորժամ խնդայր ի խրախութեան, յորժամ երանէր յամենայն ազգաց: Վա՛յ ինձ, վա՛յ և դարձեալ վա՛յ ըստ Յովելայ¹⁴³: Կորեաք, կործանեցաք, եղժաք, ապականեցաք, թշուռեցաք, լի եղաք տառապանօք, ընկալաք ի ձեռանէ տեառն բազում անգամ զբազում անգամ զբաժակ բարկութեան, զբաժակ սրտմտութեան, զբաժակ

^{291ա} ցասման: Եւ արդ, ||, ներեա տէր, անսա տէր, խնայեա տէր, փըրկեա տէր, ողորմեա տէր, զարթիր տէր, աւզնեա տէր¹⁴⁴: Դարձ առ մեզ աստուած փրկիչ մեր և դարձո զսրտմտութիւնս քո ի մէնջ: Զարթո՛ւ զգօրութիւնս քո և եկ ի կեցուցանել զմեզ: Յոյց մեզ տէր զողորմութիւնս քո և զփրկութիւնս քո տուր մեզ: Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ տէր և մի՛ թողուր զմեզ ի ձեռաց: Մի՛ մեզ տէր, մի՛ մեզ, այլ անւան քում տուր զփառս: Աստուած, դու դարձեալ կեցուցես զմեզ, և ժողովուրդ քո ուրախ եղիցին ի քեզ: Հաշտեա տէր, քաւեա տէր, կեցո տէր զժողովուրդս քո և արհնեա զժառանգութիւնս քո, հովւեա և բարձրացո զնոսա մինչև յաւիտեան¹⁴⁵:

Այսպիսիս թերևս բարբառէին երանելի առաջնորդապետքն մեր, այսպիսի ձայնս արձակէին վաճառականքն ամէնառատք հոգևոր հրաշից¹⁴⁶, այսպիսի թելադիրք լինէին քարոզքն ճշմարտութեան, մըշակքն հոգևորք, գործունեայքն գեղեցիկ, բեռնաբերքն շահաւէտք, փեսաւէրքն փառաւորք,

^{291բ} հարսնածուրքն երանելիք¹⁴⁷, առթօղքն արիականք, կու||սատածքն պատւականք, վարդապետքն աստուածարանք¹⁴⁸, ուսուցիչքն քաղցրարանք¹⁴⁹, դայեակքն դիւրահամբոյրք, դաստիարակքն զորովազութք, զըպրապետքն բարեաւէրք, հովիւքն քաջափառք, մատակարարքն երջանկացեալք, իմաստասէրքն մեծարգոյք, բարեբարքն ¹⁵⁰ բերկրալիցք, աւետարեբերքն զըւար-

142 զարինս քո հեղին որպէս չուր շուրջ զՍիոնիս, զաշխարհս ձեր առաջի օտարք կերիցեն, լքեալ թողաւ դուստր Սիոնի իրրև զհովանի մըրգապահաց ի մէջ սելսենեաց և իրրև զտաղաւար յայգաջ. արկին զգիակունս քո զէշ թռչնոց երկնից և զազանաց երկրի, եղաք նախատինք զբացեաց մերոց և այլն կատականաց թշնամեաց մերոց: Աւա՛ղ կորրստեանս, աւա՛ղ թշուռութեանս, աւա՛ղ ամայութեանս փխ Զարինս բնակչաց... թըշառութեանս:

143 շի՛ վա՛յ վըշտիս... Յովելայ:

144 Եղժաք, ապականեցաք, կորստեան մատնեցաք, ընկալաք ի ձեռանէ տեառն բազմապատիկ զբաժակ բարկութեան, զբաժակ դառնութեան, զբաժակ վշտի: Եւ արդ զարթիր, արդ ստրջայիր, զոնէ զգաստացիր, արի կարգա առ տէր աստուած քո, աղաղակեա առ նա ցաւադին անձամբ, աղաշեա զերեսս նորա, պաղատեա առ նա ասելով փխ կորեաք... աւզնեա տէր:

145 Աստուած դու դարձեալ կեցո զմեզ և ժողովուրդ քո ուրախ լիցին ի քեզ, ցոյց մեզ տէր զողորմութիւնս և զփրկութիւն քո տուր մեզ: Զարթո՛ւ զգօրութիւն քո և եկ կեցուցանել զմեզ, մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ տէր և մի՛ ձգեր զբարկութիւն քո ազգէ մինչև յազգ. մեք մեղաք և դու բարկացար. այլ ներեա տէր, անսա տէր, քաւեա տէր, հաշտեա տէր, ողորմեա տէր, փրկեա տէր, կեցո տէր փխ Զարթո՛ւ... յաւիտեան:

146 շի՛ հոգևոր հրաշից:

147 հարսնածուրքն երանելիք, փեսաւէրքն փառաւորք փխ փեսաւէրքն... երանելիք:

148 քաղցրուսոյց:

149 շի՛ ուսուցիչքն քաղցրարանք:

150 բարեբարքն:

ճալիցք¹⁵¹, ճանապարհորդքն ճոխացեալք, քանոնքն¹⁵² հաւատոյ, սիւնքն եկեղեցւոյ, ամուլքն արդարութեան, արմատքն անմահութեան, շափքն իմաստութեան, յարդարիչքն արինաց, հաստատիչքն բարեկարգութեան¹⁵³, արձանքն ամբութեան, պսակքն ճոխութեան¹⁵⁴, պարիսպքն եկեղեցւոյ, պատուարքն հաւատոյ¹⁵⁵, զարգարանքն¹⁵⁶ զգաստութեան, յորդորիչքն կուսութեան, յարմարիչքն ողջախոհութեան, կազդուրիչքն պարկեշտութեան¹⁵⁷, խոհարարքն իմանալիք, մատրուակքն ցանկալիք, բարձրացուցիչքն եկեղեցւոյ, ամրացուցիչքն հաւատոյ, յօրինիչքն կարգաց, 292* յարմարիչքն կրօնից, կարգաւորիչքն առ||աքինութեանց¹⁵⁸, սիւտիչքն¹⁵⁹ տրրամեցելոց, մխիթարիչքն սղաւորաց¹⁶⁰, սանձքն անըզգամաց, փարթամացուցիչքն հաւատացելոց, առաջնորդքն¹⁶¹ ուղ[ղ]ափառութեան, առիթքն փրկութեան, պատճառքն իմաստութեան¹⁶², նորոգողքն կարգաց եկեղեցւոյ¹⁶³, բանաւոր ծիծուներն, ողջախոհ տատրակքն, գիշերոյ աքաղաղքն, աւետեաց խաւանակքն, մրափելոցն զարթուցիչքն, թրմբելոցն զգաստացուցիչքն, մոլորելոց զարձուցիչքն, խաւարելոց լուսաւորիչքն, մեղուցելոց քաւիչքն, յանցաւորաց լուսադրողքն, ապաշխարութեան յորդորողքն, բարեգործութեան յորդորիչքն¹⁶⁴, փառացն աստուծոյ պատմարանիչքն, ողբերգակքն հոգևորք¹⁶⁵, պարծանքն ազգիս մերոյ, ծերոց նեցուկքն, մանկանց դաստիարակքն, երիտասարդաց ամբութիւնքն, կուսանաց պրնդութիւնքն, հասարակաց քաջալերիչքն, ազգիս երախտաւորքն, որք ըստ արժանւոյն և ոչ մի փոխարէն ի մէնջ գտեալք¹⁶⁶, որք խրնդութեան ոչ էին խրախակիցք, այլ տրտմութեան գտան սգակիցք, որք ի բերկրիլն¹⁶⁷ ոչ վայելեցին ընդ բարեկրեալսն, այլ ի դառնութեան տըխրեցան ընդ վտանկեալսն, որք յանգործութեան ոչ էին զըւարձակիցք, այլ ի թրշառութեան գտան տրտմակիցք¹⁶⁸, որք ի բարօրութեան ոչ էին վայելեալք, այլ ի տառապանսն նըւաստակիցք լինէին, ճոխութեան ոչ հաղորդք, իսկ շարշարանացն կըցորդք, որք ուրախութեան ոչ զըտան ուրախակիցք¹⁶⁹, այլ ողբոցն եղեն ձայնակիցք:

151 շիւ աւետարեբքն զըւարձալիցք:

152 «Քանոնքն հաւատոյ... արմատքն անմահութեան» հատվածը առկա է որոշ բառերի հետևառաջությամբ:

153 հիմնացուցիչքն հաւատոյ փխ հաստատիչքն բարեկարգութեան:

154 պճնութեան:

155 շիւ պարիսպքն... հաւատոյ:

156 զարգքն:

157 շիւ յորդորիչքն... պարկեշտութեան:

158 շիւ ամրացուցիչքն... առաքինութեանց:

159 մխիթարիչքն:

160 շիւ մխիթարիչքն սղաւորաց:

161 Դաւանողքն:

162 շիւ առիթքն... իմաստութեան:

163 կարգաւորութեան փխ կարգաց եկեղեցւոյ:

164 շիւ բանաւոր ծիծուներն... յորդորիչքն:

165 հոգևիլիք:

166 շիւ պարծանքն ազգիս... ի մէնջ գտեալք:

167 բերկրութեանն:

168 շարշարակիցք:

169 Որք ի գերամբարձութեանն ոչ գտան բարձրացեալք, այլ ի տառապանսն նուաստացեալք, որք ցնծութեանն ոչ գտան դասակիցք փխ որք ի բարօրութեան... ուրախակիցք:

Եւ ապա զի՞նչ գործէին երանելիքն, զի՞նչ խորհէին և կամ զի՞նչ զմտաւ ածէին. հեռանային յաշխարհէս, յինքեանս¹⁷⁰ երթային, զամայութիւն սիրէին, զանապատս ողջունէին¹⁷¹, զլուսթիւն պատէին¹⁷², յառանձնութիւն յօժարէին¹⁷³, աղօթից պարապէին, արտասուաց հետէին¹⁷⁴, մըշտամուռնչ հեծեծանօք ընդ ինքեանս և¹⁷⁵ ընդ աստուած խօսէին, յոտնաւոր տքնութեամբ զգիշերան ի գլուխս²⁹³ հանէին յաղօթսն աստուծոյ¹⁷⁶, սովալլուկ զանձինս առնէին, ծարաւով տանջէին, նեղութեանց համբերէին, խարազնազգեստք լինէին, այծէիւք զըսպէին, մաշկեղինօք պարտակէին, թեփակերք լինէին, ընդովք շատանային, բանջարովք կերակրէին, արմատովք բաւականային, զգոյնս մարմնոյ թառամեցուցանէին, զախտս մարմնոյ սանձէին, ընդ բանսարկին կրուէին, շարին յաղթէին, զմեքենայս նորին կոխէին, զփառս ատէին, ի հպարտութենէ փախչէին, զխոնարհութիւն սիրէին, զամբարտաւանութիւն ի բաց հալածէին, սիրովն աստուծոյ տոչորէին, վերնոյ փառացն ցանկանային, երկնային մեծութեան փափագէին, սուգ մեծ ի վերայ անիշխանութեան ազգիս ունէին և զմարմինս իրեանց ի խաչ հանէին, ընդ Քրիստոսի կարեօք և ցանկութեամբ¹⁷⁷: Աճէին, բազմանային, ճշմարիտ իմաստունք լինէին¹⁷⁸,

²⁹² զգործս տեսութեան ասպընջական առնէին, նախանձ բարի շարժէին¹⁷⁹՝՝ամենեցուն և թելադիրք բարւոք ճանապարհի լինէին, ի լուսեան բանից գործովք բարոզք լինէին¹⁷⁹ և թեպէտ ծածկէին զմարգարիտսն զեղեցիկս և զակունս պատականս թաքուցեալ յինքեանս, այլ ըստ տէրունական հրամանին ոչ թաքչէր քաղաք առաքինութեան ի վերայ լերին հաւատոյ, եւ ոչ ճրագ ճշմարտութեան կարէր ծածկիլ ընդ զրանաւ անհոգութեան, զի թեպէտ սուրբքն նրաստացուցանէին զինքեանս, աստուած զնոսա բարձրացուցանէր, պատէր և փառաւորէր, յական հանէր և երևելի առնէր¹⁸⁰: Վասն որոյ զոր ոչն կամէին, կրէին ըստ առաքելոյ¹⁸¹, կամ ի մարդկանէ խնդրեալք և կամ ի հոգոյն շարժեալք անհամեմատ¹⁸² զանձիւք լընուին զեկեղեցի, անգին մարգարտովք զարդարէին զառագաստ Սիո-

170 ինքեանք չինքեանս:

171 բնակէին:

172 լուսեան տային զանձինս փխ լրութիւն պատէին:

173 չիք յառանձնութիւն յօժարէին:

174 արտասուօք զոտս տեառն թանային փխ արտասուաց հետէին:

175 չիք ընդ ինքեանս և:

176 չիք յաղօթսն աստուծոյ:

177 ցրտակէզ և աօթակէզ լինէին, լեշկ մաշկօք շրջէին, խարազանազգեստք լինէին, այծէիւք զսպէին, թեփակերք լինէին, ընդովք շատանային, պաղովք ծառոց բաւականային, բուսովք դաւարեօք և արմատովք, սիրովն աստուծոյ տոչորէին, սուգ մեծ ի վերայ ազգիս ունէին, բայց երկնաւորն յուսով միթարէին, ի նեղութեան և յանձկութեան տանջէին զմարմինս խաչ հանելով, կարեօք և ցանկութեամբք հանգերձ փխ նեղութեանց համբերէին... ցանկութեամբ:

178 իմաստից հետէին:

179 ի բանից լուսեան գործովք բարոզք լինէին, նախանձ բարի ամենեցուն շարժէին փխ նախանձ բարի... բարոզք լինէին:

180 Բայց սակայն սուգ ինչ յայտնէին, փոքր ինչ ծանուցանէին. զոր օրինակ հուր ընդ յարդիւ ոչ կարիցէ զանխըլանալ, այլ կամ ի մարդկանէ առթեալ վառիցի, կամ ի փոքրագոյն սքոյ շարժեալ բոց արձակիցէ փխ այլ ըստ տէրունական... երևելի առնէր:

181 այսպիսի իմն կրէին փխ վասն որոյ... առաքելոյ:

182 մեծագին:

նի, անպատում զարդուք, գեղապաճոյճ պրճնէին զբամբիշ երկնաւորն
 294ա արքայի՝ ճառիւք ներբողեննօք, պատմութեամբք հոգևորօք, իմաստիւք
 զարմանալիօք, մեկնողութեամբք տառից¹⁸³, թարգմանութեամբք, տառա-
 տրպութեանց յօրինմամբք: Ուսուցանէին, կրթթէին, վարժէին, պայծառա-
 ցուցանէին, զգաստացուցանէին, օգտեցուցանէին, ճոխացուցանէին և փար-
 թամացուցանէին զաշակերտեալսն: Եւ այսպիսի հանդիսիւք կացեալք¹⁸⁴
 փայլեցան, պայծառացան, զարմանալիք ցուցան, հիանալիք գտան, երեւե-
 լիք էղեն, ցանկալիք, բաղձալիք¹⁸⁵, տենչալիք, բղձալիք, փափագելիք,
 անձկալիք, սիրելիք բազմաց¹⁸⁶, ճոխք, ճշմարիտք, իմաստունք, մաքուրք,
 բարձունք, փառաւորք¹⁸⁷ մեծք, առաքինիք, սուրբք, անւանիք¹⁸⁸ յորոյ
 ոմանք գլուխք եկեղեցւոյ կացին, և ոմանք ակն էղեն, ոմանք ձեռք
 երեւեցան¹⁸⁹ և այլք՝ այլ ինչ բատ պատշաճի ոտից¹⁹⁰, զի աստուածային
 բնութիւն կոչէ, զարժանիսն բատ յառաջագոյն սահմանելոյն իւրոյ¹⁹¹,
 վասն որոյ աղ եղեն երկրի և լոյս աշխարհի և փառք ազգիս մերոյ: Անուն
 բարի թողին յաշխարհի և ի վերինն Սիոն վեր համբարձան¹⁹²:

294բ Ոչ պատեցան ի մէնչ, որպէս արժանն էր նոցա, ոչ փառաւորեցան,
 որպէս պատշաճն էր, ոչ յարգեցան, որպէս արէնն էր, ոչ փոխարինեցան
 որպէս վայելէրն, ոչ զրգեցան, որպէս բմբոնն էր: Վասն որոյ առ աս-
 տուած փառաւորեցան, յաստուծոյ պատեցան, բարձրացան և պսակե-
 ցան: Առ որ անձկացեալն էին, ի նա յուսացան և այնմ կարօտացան, որ
 զփառաւորիչսն իւր փառաւորէ և փառաւորի ի խորհուրդս սրբոց իւրոց:
 Իսկ մեր առաջնորդքն և պարժանքն բոլոր տանս թորգոմեան և ասբա-
 նաղեան զարմիս արամեան յաստուծոյ մեծարեցան և յերկինս վերացան,
 ընդ հրեշտակսն դասեցան և արմարմնոցն ձայնակցեցան փառաւորելով
 զաստուածն յաւիտենական¹⁹³:

Այլ ևս անդիտացայ զշափ անձին իմոյ¹⁹⁴, ի վեր քան զարժանն իմ
 յանդրգնեցայ, վասն որոյ շմեղադրանս յամենեցունց պահանջեմ, զի սէք
 դերայաղթ ամենայնի հանդիպի, և ինքն պարսաւեալ յումեքէ ոչ գտանի¹⁹⁵,
 զոր տիրապէս ևս կրեցի յաղթեալ ի սիրոյ¹⁹⁶:

295ա Քայց երանելին Մեսրոպ արար գիրս և վրաց բատ լեզւին իւրեանց:
 Այլ և աղւանից ևս արար նշանագիրս բատ կիսահագագ և խեցրեկոր լեզւի

183 մեկնողական հանդիսիւք:

184 շի՛ք թարգմանութեամբք... հանդիսիւք կացեալք:

185 երեւելիք եղեն, հիանալիք գտան ցանկալիք տեսան, բաղձալիք հաւաստեցան փիս հիա-
 նալիք... բաղձալիք:

186 շի՛ք տենչալիք... սիրելիք բազմաց:

187 շի՛ք բարձունք, փառաւորք:

188 շի՛ք անւանիք:

189 հանդիպեցան:

190 և ոմանք այլ ինչ փիս և այլք... ոտից:

191 շի՛ք զի աստուածային... իւրոյ:

192 Քանզի բաղար ի վերայ լերին թաքել ոչ կարէ և ոչ ճրագ ընդ ծածկաթիւ զանխառցի.
 վասն որոյ աղ եղեն երկրի և լոյս աշխարհի, և բաղար ապաստանի փիս վասն որոյ... վերհամ-
 բարձան:

193 շի՛ք Ոչ պատեցան... յաւիտենական:

194 զանձն իմ և փիս զշափ անձին իմոյ:

195 տեսանի:

196 շի՛ք յաղթեալ ի սիրոյ:

նոցա¹⁹⁷, զի ըստ առակին՝ յորս առիժուց աղւեսք բազում կերակրին, և յարքայորդոյ թագաւորելն՝ թագաւորազունք յոլովք ճոխանան:

Իսկ սուրբն Իսահակ հայրապետըն մեծ անդադար թարգմանութեան պարապէր և վարդապետութեան մինչ ի խորին ծերութիւն¹⁹⁸: Որ և արտասահման լինէր յաթոռոյն երանելին վասն ճշմարտութեան և ոչ դադարէր երբէք ի վարդապետութենէն, թեպէտ և ի բաց եկաց յաթոռոյն: Ըստ որում և մարդարէարար քղտեսիլն տեսանէր և զսքանչելիսն պատմէր և թեպէտ և բռնադատեցաւ յոյժ, ոչ առ յանձն նրատիլ յաթոռ իւր¹⁹⁹: Եւ վախճանեցաւ երանելին յետ բազում ճգնութեանց և անաքինասէր վարուց ի Բագրևանդ գաւառի, որ է Վաղաշկերտ, ի գեօղն Բլուր կոչեցեալ, որ նշանակ էր զբարձրանալ սրբոյն առ աստուած, ի նաւասարդի և, յաւուր հինդ շարաթի՝ ի պատիւ մարրութեան հընդից զգայութեանց, որ և ծնունդ սրբոյն ի նմին աւուր ասի եղեալ՝ ի նաւասարդի և, սկիզբն և կատարածն ըստ հաճոյիցն աստուծոյ, ըստ նմանութեան ամէնաւրհընեալ կուսին Մարիամու աստուածածնին, որ ի նոյն աւուր ծնընդեանն և փոխումն հանդիպեցաւ: Եւ այն է բնական մահու սահմանն ըստ արարչագիր սահմանին, [որ] ի ծնընդեան արն և մարդոյ վաղճանն հանդիպի²⁰⁰:

197 Բայց մեծն Մեսրոպը, յետ այնչափ հանդիսաւոր աշխատութեանցն և գիտի գրոյս մերոյ տրւելեամբ շնորհացն աստուծոյ և կարգելոյ զպրոցս մանկանց ամենայն ուրեք և վարձելոյ մեծով հոգաբարձութեամբ շուեալ եւ և ի Վիրս և անդ ըստ լեզուի նոցա արարեալ նշանագիր, վարդապետս և զպրոցս ի նմա եւ կարգէ, և ապա իջեալ ի կողմն Աղուենից և նոցա ևս ստեղծանէ նշանագիրս ըստ կիսահազագ և խեցրեկոր լեզուի նոցա. վերակարգելով և ի նմա ևս աշակերտանոցս փխ բայց երանելին... լեզուի նոցա:

198 Եւ ապա ինքն դարձեալ դառնայ ի Հայս և գտանէ զսուրբն Սահակ անդադար ի թարգմանութեան պարապեալ փխ իսկ սուրբն... ծերութիւն:

199 Չի՛ Որ և արտասահման... յաթոռ իւր:

200 Բայց ի վախճանելն Վասմշապհոյ արքայի Հայոց, զնայ ապա մեծն Սահակ առ արքայ Պարսից Յազկերտ և ազաշէ արձակել զկապեալն Խոսրով ի Հայս փոխանակ Վասմշապհոյ, որոյ և վատարեալ իսկ զհայցուածս սրբոյ առնն, տայ Խոսրովայ զտէրութիւն Հայոց: Բայց նա ի կրկնակի թագաւորելն՝ ոչինչ տելի քան զմի ամ կեցեալ՝ վախճանի: Իսկ ի վախճանելն Յազկերտի, և փոխանակ նորա թագաւորեալ երկրորդն Վասմայ ի Պարսս, սա բազում դառն ոճիրս զարթուցանէր ի Հայաստանեայս և զրդովէր զամենայն բարեկարգութիւնս յեղծումն և յապահանումն հասուցանել, զոր և տեսեալ սրբոյն Սահակայ զշարին արկածս, զնայ ի մասնն Յունաց. վասն զի յերկուս ճեղքեալ բաժանեալ էր Հայք՝ ի մէջ կայսեր և Պարսից: Իսկ մեծն Քլոդոս թէպէտ ի սկզբան անդ ընդ ակամբ հայէր առ ի շրնդունել, սակայն խմացեալ ի բազմաց լի զնա աստուածային շնորհօք և ամենայն առաքինազարդ վարուք, մեծաւ պատուով և բարի օճանով ընդունի իրրև զնոյն ինքն առաքեալ Քրիստոսի, այլ և զնշանագիրսն, որ առ ի նոցանէն յԱստուծոյ ընծայեցաւ, հրամայէ փութով ուսանել և զծախս զպրոցացն յարբոճուստ լինել: Եւ ապա սուրբն Սահակ իսկ և իսկ առաքէ զՎարդան թոռն իւր առ արքայն Պարսից Վասմ խնդրել զհաշտութիւն, և նորա մեծարեալ՝ զհայցուած սրբոյն կատարէ, թագաւորեցուցեալ Հայաստանեայցս զԱրտաշիր որդի Վասմշապհոյ: Սա զեղիւէր միշտ ի գիշական շարիս անարգել, զոր և պատճառս քսութեան նախարարացն զայն գտեալ, թուեցուցանէին իրր տաղտկացեալս զինքեանս առ ի նմանէն զօլ և բողոք առ մեծն Սահակ բարձեալ հայցէին կցորդակից իւրեանց առնել և յարախօս առ արքային Պարսից, զի կամ՝ կալցի ի կապանս, կամ՝ ի բաց ընկեացի թագաւորն Հայոց: Այլ նա թէպէտ և զիրս բամբասանաց ի սուտս ոչ հանէր, սակայն մատնել զարքայն իւր հեթանոս արքայի ոչ առնոյր յանձն, յուսալով տեսանել զկանգնումն զլորեցելոյն և ոչ՝ զընկճումն: Քաւ, ասէ, լիցի ինձ գայլոյ զիմն մատնեալ մոլորեալ ոչխար. զի թէ անառակ է, սակայն սուրբ մկրտութեամբն զրոշմեալ է, պտոնիկ է, այլ քրիստոնեայ է, զիջացեալ մարմնով, այլ ոչ անհաւատ հոգեով, լեզիս վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ: Եւ այսպէս զախտացեալ իւր ոչխարն ոչ փոխանակէր ընդ առողջ զազանին:

Իսկ զպատական և զմարուք մարմին սրբոյ հայրապետին տարեալ զազաղօք ի Տարօն, ի բնիկ գաւառն իւր, և եղին պատուով ի սեպհական գեօղն իւր յԱշտիշատ: Սա զանմարմնոցն բերէր չինքեան զվարս սուրբ հայրապետն Իսահակ և զանմահն թողոյր իւր յիշատակ բարույ ընդ վերնական դասուցն զահակալեալ ի փառս աստուծոյ²⁰¹: Եւ զկնի վեց ամսոց և սուրբն Մեսրօպ²⁰² փոխի ի կենաց աստի ի Վաղարշապատ քաղաքի, ընդ հովանեաւ էջմիածնին, սուրբ Գրիգորաշէն կրմբեղայարդ մեծ կաթուղիկէին, ի մեհեկի ամսոյ ի ԺԳ, որ գրեթէ ըստ երկնայնոցն

²⁹⁶ա զա||րդու ամենեցուն զինքն բոլորապէս ցուցանէր²⁰³: Եւ նոյն ժամայն²⁰⁴

Այլ թէպէտև սուրբն այսպէս արդարախոհ լինէր, սակայն Վոսմայ զլսելիս շարախոհացն մատուցեալ, և առաւել Սորմակայ որ զլեզուն սուսեր սատակիչ էր պատրաստեալ, ակն կալեալ փոխանակ սրբոյն Սահակայ զահակալիլ յաթոն. և ապա ի բանտ զԱրտաշիր արգելեալ, և մարզպան Պարսիկ Հայոց կացուցեալ, և զՍորմակն շարալեզու փոխանակ սրբոյն Սահակայ կացուցանէ, որ ոչ աւելի քան զմի ամ տեաւ, հալածի ի նոյն նախարարաց: Յետ որոյ, յետ նորա կացուցանէ Վոսմ զոմն ասորի Փրքիշու, այր ապարասան և յափշտակօղ, որ տանտիկին կանամ[բ]ք գտուն իւր մատակարարէր, և վասն զի և զսա ևս նախարարքն ատեցին, ապա տայ զայլ ոմն ասորի Շմուէլ անուն, որ հետեօղ գտանէր վարուցն Փրքիշու, առաւել ևս ազահու-թեամբ մասամբ: Եւ մեծին Սահակայ միայն զվարդապետին հրամայէ և ձեռնադրել զորս Շմուէլն հաւանի: Բայց մեծն Սահակ ի զնալն իւրում առ Պարսից արքայն Վոսմ, բազում ինչ համարձակութեամբ խօսեցեալ առաջի նորա և յանդիմանեալ զանաստուածութիւն նոցա, ևս առաւել վասն Արտաշիրի շարախօսութեանն, զի ասէր, եթէ վասն ճակահանութեամբ ախտին է նենգելն զնա, այն ձերոց օրինադրութեանցդ պանծալին է. և թէ ոչ՝ այլ իմիք ոչ է վնասա-կար. և այնչափ առաւել ձաղանօք եպերեալ զնոսա վասն անմտութեանն իւրեանց, մինչ զի զարմանային ընդ իմաստութիւն և ընդ համարձակութիւն նորա, զի խօսէր անպատկառ զվկայու-թիւն տեառն առաջի թագաւորաց ըստ մարզարէական հրամանին: Եւ եկեալ երանելին ի գաւառ իւր նստէր լռելեայն, պարապելով աղօթից և վարդապետութեան սիրովն առ Աստուած, սուգ մեծ ունելով ի սրտի վասն կուրութեան մտաց անզգամաց, և ոչ տայր թոյլ անձին մխիթարել ի վերայ բեկման ժողովրդեան իւրոյ: Իսկ նախարարքն Հայոց իբրև տեսին զինքեանս ամօթա-լից ի վերայ անմտութեան զործոց իւրեանց, զային միարան զղշացեալք առ սուրբ հայրա-պետն Սահակ, ազաչէին, փարէին, առաջի անզանէին ասելով. «Մեզաք առաջի Աստուծոյ և սրբութեանդ քում», և հայցէին զի վերստին յանձն առցէ զառաջնորդութիւն հօտին իւրոյ: Իսկ նա յարտաստու եղեալ պատմէր նոցա. եթէ յառաջ քան զբազում ամս սուգ մեծ ունէի ի սրտի իմում, զի ոչ ետ ինձ Աստուած զաւակ արու որպէս նախնեացն իմոց. և երևեցաւ ինձ հրեշ-տակ Աստուծոյ և ասէ. Մի՛ տրամիր վասն այդորիկ, եթէ ոչ ետ քեզ Աստուած զաւակ արու և մի՛ կոծեր զանձն քո, այլ զիտացիր զի յԱստուծոյ է իրդ այդ, զի բառնալոց է քահանայութիւն՝ յազգէ սրբոյն Գրիգորի, և թագաւորութիւն յազգէդ Արշակունեաց, և արդ դու մի՛ տրամիր, այլ՝ մխիթարեա զանձն քո: Եւ պատմեալ նոցա զտեսիլն զամենայն մի ըստ միոցէ, և ասէ ցնոսա. «Որդեակք, փոխանակ իմ տէր հովուեսցէ զձեզ և ինքնին վերակացու լինիցի ձեզ, որ նախախնամօղն է ամենայնի: Այլ ինքն թէպէտ ոչ առնոյր յանձն կրկին առաջնորդել նոցա, սակայն ոչինչ կասէր միշտ զհոգևոր կաթնն զիեցուցանել մանկանց եկեղեցույ:

Եւ այսպէս բարի վարուք և առաքինասէր ճգնութեամբ և մեծաւ խնամարկութեամբ կացեալ ի մարմնի երկարելով մինչև ի խորին ծերութիւն և ի հասեալ ժամու հիւանդացեալ հիւանդութիւն մեծ ի Բազրեանդ գաւառի, ի գեօղն Բլուր կոչեցեալ և առ Քրիստոս վերափոխի ի նաւասարդի յերեսունն, յաւուր հինգշաբաթոց որ և զծնունդ սրբոյն ի նմին աւուր ասեն եղեալ փխ ևս վախճանեցաւ... վաղճանն հանդիպի:

201 Սա զանմարմնոցն բերէր չինքեան զվարս ի մահկանացու մարմնի զանմահն թողոյր իւր յիշատակ բարույ, ընդ հրեշտակականսն զասակցելով պարբս, զահակալեալ ևս ընդ աշմէ աթոռոյն քրիստոսականաց յանդ երանութիւնսն: Իսկ զպատուականն նորա մարմին տարեալ հանդուցանեն ի Տարօն, ի գեօղն Աշտիշատ փխ իսկ զպատական... ի փառս աստուծոյ:

202 Բայց զկնի վեցից միայն ամսոց ապա սուրբն Մեսրոպ փխ ևս զկնի... Մեսրոպ:

203 որ գրեթէ ըստ երկնայնոցն զուարթնոց զարդու ամենեցուն զինքն բոլորապէս ցուցանէր փխ ընդ հովանեաւ... ցուցանէր:

204 որ ապա և փխ ևս նոյն ժամայն:

նշան սքանչելի ի վերայ նորա փայլատակէր, խաշանման լոյս նբշուլի առկայացեալ երկար ժամս փառաւորելով զխաշակիր մարմինն, զի որպէս շարշարանօք միշտ խաշակցէր Քրիստոսի, նովիմք և պատեալ գտանէր ի ժամ վաղճանին: Եւ մեծաւ հանդիսիւ տարեալ հանգուցանէր զնա իշխանն Հայոց Վահան Ամատունի, որ մեծագոյնն էր ի ժամանակին յայնմիկ չիւր սեպհական զեօղն՝ յՕշական²⁰⁵: Վասնդի բազում²⁰⁶ հակառակութիւն լինէր վասն երանելւոյն, զի իւրաքանչիւրն ոք չիւրն յօժարէր բրնակութիւն զխաշակիրն հանգուցանել զմարմին սրբոյն²⁰⁷: Եւ զհետ ընթանալով զազաղացն, նոյն լուսաւորողն տեսիլ խաշանման²⁰⁸ և անդ ի հանգիստ զնա փոխեալ՝ ապա և տեսիլն աներևոյթ լինէր: Եւ այս մեծագոյն պատիւ սրբոյն առ ի յաստուծոյ, որ փառաւորէ զփառաւորիչս իւր և զսիրելիս անւան իւրոյ²⁰⁹:

Իսկ աշակերտք երանելեացս, զոր յառաջագոյն չիշեցաք՝ մեծն Մովսէս Խորենացին, որ ի ժամ վաղճանին մարգարէանայր առ իշխանութիւն^{296բ} թագաւորութեան Արծրունեաց և Բագրատունեաց բազում բանս, որ ասէր և զայս, թէ ի զարմէ և ի զաւակէ ձերոյ մարտիրոսք լինելոց են վասն Քրիստոսի, որպէս և եղեն յետոյ յուրովք: Նաև Դաւիթ Անյաղթն կոչեցեալ և այլքն ամենայն աշակերտեալքն, զերանելեաց վարդապետացն բերելով չինքեանս զնմանութիւն, զսրբոյն Սահակայ ասեմ և զՄեսրոպայ սպանանելով զանդամս երկրաւորս, և այնպիսի աստուածահաճոյ վարուք փոխեցան յաշխարհէս²¹⁰: Այսպիսիք էին վարք երանելեացն և այսպիսի հանդէս բաշութեան նոցա և բարւոք բաղաբաւարութեան նոցա²¹¹, մանաւանդ թէ ևս առաւել, որպէս և յայտ է ի պատմութեանց նոցա, ի բանից և ի գործոց²¹²:

Սորա պարծանք տանս թորգումայ, սորա ծաղիկք աշխարհիս արամեան, սորա բողբոջք հայկական ազինս²¹³, սորա ամուլք հաւատոյ, սորա²¹⁴ սիւնք եկեղեցւոյ, սորա ամբութիւնք օրինաց, առաջնորդք արդարութեան, պարիսպք պահպանութեան²¹⁵: Սորա տունկք անմահութեան, արմատացեալք ի զնացս ջուրց՝ տալով միշտ ի դէպ ժամանակի զիմանալի պտուղն հո||գեկեցոյց, որոց կերակուր մնայ ի կեանսն յաւիտենից: Սորա պսակք եկեղեցւոյ և պարծանք նազելի որդոց մօր մերոյ Սիոնի, բազում հարս մեզ ի փառս ածեալ, որովք համարձակապէս պարծին առ

205 զի աստուած զփառաւորիչս իւր փառաւորէ և փառաւորի ի պատիւ սրբոց իւրոց փխ զի որպէս... զեօղն յՕշական:

206 և յուրովք:

207 զսրբասնեալ մարմին նորա փխ զմարմին սրբոյն:

208 և զօրացեալ լինէր տէրն Աւշականու մեծ իշխանն Հայոց Վահան և մեծաւ հանդիսիւ տարեալ հանգուցանէր զնա ի յասացեալ զեօղն Աւշական, և զհետ ընթանալով զազաղացն նոյն լուսեղէն խաշանման տեսիլ փխ և զհետ... խաշանման:

209 չիւր և այս մեծագոյն... անւան իւրոյ:

210 չիւր իսկ աշակերտք... փոխեցան յաշխարհէս:

211 չիւր և այսպիսի... նոցա:

212 բան զսոյն զոր գրեալ է ի կատարեալ պատմութեանն նոցա փխ որպէս և... ի գործոց:

213 չիւր Սորա պարծանք... հայկական ազինս:

214 չիւր Սորա:

215 պարիսպք պահպանութեան հաւատացեալ ժողովրդոց, առաջնորդելով ի շախմատ արդարութեան փխ սորա ամբութիւնք... պահպանութեան:

աստուած ասելով. ահա ասիկ ես և մանկունք իմ հոգևոր երկանց²¹⁶: Սորա աղբերք եղեմարուխք, ի շնորհաց տեառն յառաջիակք արբուցանելով զբանական երկիր ծարաւուտ կենդանական վտակօք, որոյ մի անգամ արբեալն երկրորդին ոչ կարօտի ըմպելոյ²¹⁷: Սորա գայեակք հոգևորք, գորովագույթ սիրով ստընդիայ մանկանց Սիոնի զլոյս գիտութեան²¹⁸ շամբելով կերակրելոցն, որք ոչ միայն լուսաւորեալ աշակերտելոցն անձինք, այլև լուսատու լինելով բազմաց²¹⁹: Սորա քարոզք որդոյն աստուծոյ²²⁰ անթիւ կուսանաց անձինս առթելով երկնից արքային²²¹ առատարուխ վարդապետութեամբ, զորս յորդառատ բրդխամբ արբուցանէին դամենեսեան իրր զԴրկլաթ և զԱրածանի, կամ որպէս զՅարդան, որ ասի Յորդանան²²²: Սորա գտօղք²²³ գրոյ տոհմիս մերոյ արիարեաաց և սողորայից երկարոգի տառիցն վեհից ի յարմարումն երկից տասանց և վեցից²²⁴, որովք զանտարրն տարրացուցին և զաննիւթն ի նիւթ փոխեցին²²⁵ զանմարմինն ընդ մարմնոյ կապելով և զանտեսն ի տեսութիւն փոխարկելով²²⁶:

Ո՛վ գերապանծ գիր զարմանալի, ո՛վ հիահրաշ տիպ գերազարդեալ, ո՛վ սբխրալի սանդուխտք մեր ելից, անծանօթ և ծանուցեալ, հեռաւոր և մօտակաց, անբարբառ և ճարտասան, երգարան և յամբախօս, սուրհանդակ և տեղապահ²²⁷, անթեւ թրոշուն և անշարժ կայուն²²⁸, կայիւր ընթացեալ²²⁹ և թոշմամբ մնացեալ, երազընթաց և յամբաշարժ, ի տեղի և անտեղի, ի մարմին և յանմարմին: Եւ արդ, զի՛նչ ևս ասացից²³⁰ քառիւր զգայութեամբք ի քումդ սպասաւորութիւն: Դեզերին յոլով բանականք, լընանին և ունայն են, պարպատին և թափուր են, յադին և սովեալ են:

Եւ արդ, զի՛նչ զքեզ կոշեցից, ո՛վ գիր²³¹, իմանալի, թէ զգալի, երկնային, թէ երկրային, աստուածային, թէ մարդկային, ժամանակեան, թէ անմահ²³²: Յերկրայս գոմ, թէ զի՛նչ զքեզ առասացից: Դեզերեալ եմ առ զըլլրունս քո, վարանեալ գոմ առ բանի քոյ տարակուսիմ ևս առ սարքսի քոյ, նեղիմ յեղանակաւ քոյ²³³, տանջիմ ի ներբողել քոյ, օտարանամ ի ծանօթանալ քոյ: Այլ, սակայն, աստուածային փշումն զքեզ առասացից:

216 զոր ես ինձ տէր փխ հոգևոր երկանց:

217 շի՛ք ըմպելոյ:

218 շի՛ք գիտութեան:

219 յոլովից խնդրողաց փխ լինելով բազմաց:

220 Սորա օրիորդք երկնից արքային փխ Սորա... աստուծոյ:

221 Թագաւորին անմահի փխ երկնից արքային:

222 զորս յորդադոյն հոսէին, իրրն զԹկլաթ և զԱրածանի, կամ իրր Իրար և Դան, որ լսի Յորդանան փխ զորս յորդառատ... Յորդանան:

223 գտակք:

224 շի՛ք ի յարմարումն... վեցից:

225 յեռեցին:

226 շի՛ք եւ զանտեսն ի տեսութիւն փոխարկելով:

227 և միշտ հեծեալ:

228 անտան գնայուն:

229 վերացեալ:

230 շի՛ք եւ արդ, զի՛նչ ևս ասացից:

231 շի՛ք Ո՛վ գիր:

232 շի՛ք ժամանակեան, թէ՛ անմահ:

233 շի՛ք նեղիմ յեղանակաւ քոյ:

Մեծատանց ակն ոչ առնուս և չիշխանաց ոչ երկրնչիս, ի սրբոց ոչ պատկառես և ի պրղծոց ոչ խորշիս, ի ծանօթից ոչ ակն ածես և ի մերձակայից ոչ ամաշես, ի հզօրաց ոչ զարհուրիս և տկարաց ոչ սղորմիս, ի փարթամաց ոչ վեհերիս և աղքատաց ոչ խրղճաս: Առ էրեսս յանդիմանես և դէմընդդէմ նախատես, յայտնապէս խաչտառակես և ի հրապարակս պարսաես, ի բազմաց միջի ձաղակոծես և աշխարհալուր համբաես, դժածուկան յայտնես և զխորհուրդս սրտից յայտնապէս ասես, զթաքունսն պատմես և զանձառելիսն ի լոյս ածես, հրապարակագոյժ զանասելիսն առնես և առաջի բազմաց ամաշեցուցանես, երկեցուցանես, զարհուրեցուցանես, ի զրղշումն ածես, յուղղութիւն կոչես, յուսալլղրես, նորոգես, հաստատատես, փրկես, կանգնես, փարատես, աստուած գործես զմեղաւորս: Ով գիր սքանչելի, հիանալի, զարմանալի, գովելի, փարելի, սիրելի, հրաշալի, պիտանի, բաղձալի, փափագելի, ըղձալի, տենչալի: Պարզեօղն քո արհնեալ յամենայնի²³⁴:

Գիր²³⁵ նախագոյն զտեալ²³⁶ յՆնովքայ, որ եօթներորդ էր յԱղամայ, փոխեցելոյն ի փառս անպատուսն գերահրաշ փառօք²³⁷, երկրորդ՝ զտեալ առ աշտարակին, ի կաւեղէն թրքեալ աղիւսի²³⁸ տառատակալ, երրորդ՝ Քաղղէացիք արարին իւրեանց գիրս սովորաբար, շորրորդ՝ լատինացիք զնոյն հոգս յանձին կալեալ արարին իւրեանց գիրս վասն կրթութեան, հինգերորդ՝ Մովսէսին, որով գրեաց զօրէնս աստուածագիրս և ետ աղգին իւրոյ առ ի վարժումն, վեցերորդ՝ Հայոց պարզեալ գիր ի ձեռն սրբոյն Սահակայ աղօթիւք մեծին Մեսրոբայ, եօթներորդ՝ պարտ է ասել եօթներորդ, յորժամ բանին զըպրութիւնք հրաշիցն ի լըրման եաթանց²⁹⁹ կենցաղոյս և ի մուտ ութերեկին և այն ամենեցուն հասարակաց է և առանց ուսանելոյ²³⁹: Եւ արդ, որպէս ասացաւ, նախ Ենովք արար գիրս վասն այնր պատճառի, զի մի՛ մոռացին աստուածային շնորհքն և իմաստքն, զոր ետ առաջին մարդոյն, որով կոչեաց զանուն կնոջ իւրոյ կեանս և եղ անւանս ամենայն կենդանեաց: Եւ զի առաջինքն երկարակեցութեամբ ուսուցանէին զմիմեանս, իսկ ի կարճակեաց լինելն մարդկան ոչ կարէին վարժել և կրթել, վասնորոյ հնարեցան զըրով թողուլ զչիշատակ անցելոց իրաց և զուսմունս բանից:

Եւ արդ, որպէս ասացաւ, թէ ամենայն ազգ հնարիւք արարին գիրս իւրեանց լիզիւն, բայց միայն Իսրայէլ և Հայք, որ յաստուծոյ բնկալան, և այս՝ ոչ փոքրագոյն պատիւ ազգիս մերում, զի որպէս ի հինն Իսրայէլ միայն պատեցաւ աստուածագիծ տախտակօքն, ի նորս Հայք միայն բնկալան յաստուծոյ աստուածատուր պարզե՛ զգիր ազգիս մերոյ: Եւ առաքեալքն տեառն, վասն զի մարուր պահեցին զմիտս իւրեանց յախտից մեղաց, ի սիրտս իւրեանց գրեալ ունէին զպատիրանս տեառն, վասն այսորիկ ոչ կամէին զըրով տալ զաւետարանն Քրիստոսի, զի զամենեսին

234 չի՛ Մեծատանց ակն ոչ առնուս... արհնեալ յամենայնի:

235 եւ արդ գիր:

236 ծանուցեալ:

237 գերահրաշս փիս անպատուսն գերահրաշ փառօք:

238 նիւթի փիս թրքեալ աղիւսի:

239 ուստի բնկալեալ Քաղղէացիք, և փոխարկեալ լատինացիք և ամենայն ազգի մարդկան հնարիւք ստացեալ եղև գիր բաց ի հայոց և չերբայեցոց, որոց յԱստուծոյ պարզեալ եղև փիս երրորդ՝ Քաղղէացիք... առանց ուսանելոյ:

299բ կամէին իրրև զինքեանս լինել: Իսկ զի մեք ոչ կարացար այնպիսի սի||րտ սուրբ ստանալ, վասնորոյ հարկ եղև գրով բնդունել զպատիրանս աստուծոյ: Եւ քանզի սովոր է աստուած ի ձեռն միջնորդի զբարիս պարգևել ազգի մարդկան յամենայն ժամ, եւ որպէս ի հինն ի ձեռն նախամարգարէին Մովսեսի ետ աստուած հնոյն Իսրայէլի զաստուածագիծ տախտական, որովք հաստատեցանն ի գիտութիւն ճշմարտութեան, նոյնպէս և մեզ ի ձեռն սրբոյն Սահակայ և երանելւոյն Մեսրոպայ շնորհաց աստուած զգիրս, որով զերծար ի խաւարէ տգիտութեան և ծանեար զլոյս ճշմարիտ աստուածգիտութեան:

Եւ սուրբն Իսահակ, խրնդութիւն անուն կոչեցեալն, մեծ խրնդութիւն գործեաց ազգիս իւրով արիական քաջութեամբն: Եւ մեծն Մեսրոպ սրորէական անւամբ յորջորջեալ յանւանակցութիւն վեհիցն զերգակցութիւն ի լոյս ածեալ մանկանց Սիոնի իւրով քրտնաշան աշխատութեամբն: Եւ վասնզի սորա լրծակցեցան սիրով հոգոյն առ իրեարս և խրնդրեցին ազօթիք յաստուծոյ կապակցութեամբ սիրով սրբութեան ի սէր սիրոյն միացեալք, որով կատարիւր նոցա տիրապէս պայման խրնդոյ իրր սրբոց և սիրելեաց աստուծոյ, ըստ տէրունական հրամանին, որ ասէ. ուր

300ա երկու կամ էրեք ժողովեալ են յանուն իմ, անդ եմ ես ի մէջ նոցա:

Եւ սորա այսպիսի հաւատով և յուսով ձիգ և պինդ ունելով զշաղկապ սիրոյն առ աստուած և զփրկութիւն հոգևոր վաստակոց ի գործս առաքինութեան միշտ լծակցելով հանգոյն Մովսեսի և Ահարոնի, Յեսուայ և Եղիազարու, Դաւթի և Յովնաթանու, Պետրոսի և Պօղոսի, Յակոբայ և Յոհանու, Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի, սրբոյն Գրիգորի և Տրդատայ, որոց առաքինութեանցն հետևողք գտան և շնորհացն ժառանգաւորք, որով սրխրալիք ցուցան ի մարմնի և սքանչելի ցուցաւ աստուած ի խորհուրդս և ի գործս նոցա²⁴⁰:

Եւ արդ, եկաչք այժմ և մեք միաբան ժողովեալքս ի տօնախմբութիւն երանելեացս, աղաչեսցուք զսէր ասելով՝ ի յիշատակի սոցա պար-

240 Եւ զի ի սկզբան լինելութեանն անախտ գոյով բնութեան մարդկան, անմտաց մնաչք ի մտի մեծամեծ գործք բարեգործին աստուծոյ: Իսկ ի յանգանելն բնդ ախտիք մեղաց բնութեանս մերոյ, մտացօնք տիրէր բնութեանս, ուստի հնարեցան ի ձեռն գրոյ վերստին արծարծումն առնել ի բնութեանս յիշատակաց սքանչելեացն աստուծոյ, վասն որոյ և առաքեալքն տեսան զի անախտ ստացան բնութիւն, ոչ յօժարէին գրով տալ մարդկան զհրաշագործութիւն տնօրէնութեան բանին աստուծոյ, զի զամենայն մարդիկ կամէին իրրև զինքեանս լինել, անմտաց ունելով զյիշատակս ի մտի և յորժամ ոչ զօրէար այսմ բաւականանալ, հարկեցան գրով տալ հաստացելոց զպատիրանս աստուծոյ: Եւ արդ, երբաչեցուցն, որպէս ասացաւ, պարգևեալ եղև զիր յաստուծոյ ի ձեռն մեծին Մովսեսի նախամարգարէի, առնելով նոցա օրինագրութիւնս ըստ հրամանին աստուծոյ:

Իսկ ի նորումս մեզ միայն շնորհեցաւ զիր յաստուծոյ ի ձեռն սրբոյն Սահակայ, որ խրնդութիւն կոչի, և մեծին Մեսրոպայ, սրովբէատեսն անուան, երանելեացն անձանց, որք լծակցեցան սիրով հոգոյն առ իրեարս և խրնդրեցին ազօթիք յաստուծոյ, կապակցութեամբ սիրով սրբութեան ի սէր սիրոյն միացեալք, որով կատարիւր նոցա տիրապէս պայման գրոհի միաբանութեանն, որք ձիգ և պինդ ունէին զմիաբանութիւնն հանգոյն Մովսեսի և Ահարովնի, Յեսուայ և Փենեհեղի, Դաւթի և Յովնաթանայ, Պետրոսի և Պաղոսի, Յոհաննու և Յակոբայ, Կոստանդիանոսի և Սեղբեստրոսի, Տրդատայ և Գրիգորի, որոց առաքինութեանցն հետևողք գտան և շնորհացն ժառանգք եղեն, որով սխրալիք ցուցան ի մարմնի և աստուած փառաւորեցաւ ի խորհուրդս նոցա, զի փառաւորիչս իրր փառաւորէ փառաւորեալն յախտեան փխ եւ արդ, որպէս ասացաւ... ի գործս նոցա:

զևեա մեզ տէր զերկնային քո զխաղաղութիւնդ, զոր խոստացար սրբոց քոց առաքելոցն, ի յիշատակի սոցա շնորհեա տէր եկեղեցոյ քում սրբոյ հաստատութիւն և անձանց մերոց զփրկութիւն և զմեծ զողորմութիւն, ի 300բ յիշատակի սոցա թող տէր զյանցանս մեր ա||մենեցուն և զօրացո զմեզ յերկեզ քո և ի սէր և ի պահպանութիւն պատիրանաց քոց, ի յիշատակի սոցա տէր շնորհեա հանգիստ և ողորմութիւն հոգոցն հանգուցելոց, որք հաւատով ի բեզ նրնչեցին և դասաւորեա զնոսա ընդ սուրբքս քո յաշակողմեան քում: Ի յիշատակի սոցա և մեր փառաւորեսցուք զամենասուրբ երրորդութիւնդ՝ զհայրդ երկնաւոր և զորդիդ միածին և զհոգիդ ճշմարիտ, համազոյ և համազօր հօր և որդոյ²⁴¹, որ եսդ միշտ²⁴² աւրհնեալ, գովեալ և բարբրանեալ և առաւել փառաւորեալ և երկրպագեալ յամենայն արարածոց, աշխմ և միշտ և [յաւիտեանս]²⁴³:

П. П. АНТАБЯН

ПАНЕГИРИК ВАРДАНА АРЕВЕЛЦИ, ПОСВЯЩЕННЫЙ ИЗОБРЕТЕНИЮ АРМЯНСКОГО АЛФАВИТА

(Р е з ю м е)

В 1853 г. во втором томе венецианской серии малых памятников армянской письменности «Սովերբ հայկականք» („Писания армянские“) был издан анонимный панегирик, посвященный изобретению армянских письмен. В Матенадаране им. Маштоца в рукописи № 8775 (1415 г., Иерусалим) тот же панегирик переписан как произведение Вардана Аревелци вместе с четырьмя другими его речами-панегириками. Этот список отличается от опубликованного варианта также своим объемом — в нем имеется около 300 строк, которых нет в венецианском издании.

Вторично публикуя панегирик Вардана Аревелци „Хвалебное слово о Сааке и Месропе и других переводчиках“, вместе с разночтениями венецианского издания, подготовитель текста во вступительной статье говорит об историческом значении этого памятника, о его источниковедческой ценности, касается вопроса о его источниках и художественных достоинствах и склоняется к тому мнению, что этот текст — интересное явление не только в богатом наследии В. Аревелци, но и в истории всей средневековой армянской литературы.

241 Եւ աշխմ, արդ, եկայր և մեր միարան ժողովեալքս փառաւորեալքս ի փառս փառօր պատկեալ հարցն մերոց սրբոց, զփառաւորիչն նոցա զՔրիստոս փառօր փառաւորեսցուք փխ և արդ եկայր... հօր և որդոյ:

242 որ է փխ որ եսդ միշտ:

243 արարածոց իւրոց. ընդ հօր և ընդ հոգւոյն սրբոյ, աշխմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտեանից փխ արարածոց... [յաւիտեանս]:

P. P. ANTABIAN

LE PANEGYRIQUE DE L'INVENTION DE L'ALPHABET
ARMENIEN DÛ A VARDAN AREVELTSI

En 1853, dans le second tome de la série de Venise des petits monuments littéraires arméniens «Սովորք հայկազանք» („Livres arméniens“) parut un panégyrique anonyme de l'invention de l'alphabet arménien. Ce même panégyrique se trouve recopié dans le ms n° 8775 (Jérusalem, 1415) comme l'oeuvre de Vardan Arévéltsi avec quatre autres discours panégyriques de ce dernier. Cette copie diffère également de la variante publiée, par son volume, excédant d'environ 300 lignes, l'édition de Venise.

En publiant de nouveau ce panégyrique dû à Vardan Arévéltsi et intitulé „Eloge de Sahak et de Mesrob et d'autres traducteurs“, et l'accompagnant des variantes de l'édition de Venise, l'éditeur actuel du texte s'attache dans son introduction, à en dégager l'importance historique et la valeur en tant que source, à mettre en relief les qualités littéraires en même temps qu'il attire notre attention sur les sources qui s'y rapportent et conclut que ce texte est une révélation dans le riche héritage de Vardan Arévéltsi aussi bien que dans l'histoire de la littérature arménienne du moyen âge.